

ΠΛΑΤΩΝ

ἜΤΟΣ Α΄.

30 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1879.

ΤΕΥΧΟΣ ΙΒ΄.

ΠΕΡΙ

ΕΠΟΠΤΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ¹

Πραγματεία ἐπὶ ὑφηγησίᾳ

ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΥΠΟ

ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ Κ. ΣΗΘΑΚΗ

διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας καὶ καθηγητοῦ ἐν τε τῇ Ῥιζαρσίῳ
καὶ Ἀρσακείῳ σχολῇ.

Ἵ ἐκ Stuttgart Δένζελος (B. G. Denzel, 1773 — 1838) ἐν τῇ παραστάσει τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, ἥτις εἶναι μέρος τοῦ παιδαγωγικοῦ αὐτοῦ συγγράμματος, τοῦ ἐπιγραφομένου «*Einführung in die Pädagogik und die Erziehungswissenschaften*»², θεωρῶν ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας παιδαγωγοὺς τὸ ἐν τῇ ἐποπτικῇ διδασκαλίᾳ ὑλικὸν στοιχεῖον ἀνώτερον τοῦ τυπικοῦ, διαπραγματεύεται τὸ τοῦ σχολείου δωματίον, τὸ σχολεῖον καθόλου, τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, τὰς οἰκιακὰς καὶ οἰκογενειακὰς σχέσεις, τὸν οἶκον, τὴν κώμην (πόλιν), τὸν κῆπον, τὴν κοιλάδα, τὸν ἀγρὸν, τὴν ἄμπελον, τὸ δάσος, τὸ ὄρος, τὸν λόφον καὶ τὴν πεδιάδα, τὸ ὕδωρ, τὰ ζῶα, τὸν οὐρανόν, τὰς ἐν τῇ φύσει μεταβολὰς, τὸν ἀνθρώπον ὡς πρὸς τὴν φύσιν. Διὰ τοῦ Δενζέλου ἡ ὀνομασία ἐποπτικῆ διδασκαλίας ἀνεγράφη ἐν τοῖς προγράμμασι τῶν στοιχειωδῶν σχολείων. Τοῦτο διή-

¹ Ὅρα συνέχεται ἐν σελ. 452.

² «*Einleitung in die Erziehungs und Unterrichts Lehre für Volksschullerer*», von B. G. Denzel. Πρὸς τὴν ἐν τῇ Γ΄ μέρει τῆς γ΄ ἐκδόσεως τοῦ 1828 «*Darstellung des Anschauungs Unterrichts.*»

γείρε τὰς μορφὰς πολλῶν παιδαγωγῶν, δοξάζοντων ἐπὶ ἡ ἐποπτικῇ διδασκαλίᾳ ἡδηλοῦ ἀρχὴν ἐφαρμοστῆν εἰς πάντας τοὺς κλάδους, οὐχὶ δὲ καὶ ὠρισμένην διδασκαλίαν ὕλην, καὶ προτεινόντων, ἀντὶ τῆς ἐνομομασίας ἐποπτικῆς διδασκαλίας, τὰς ἐκφράσεις ἐθνικῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, γλωσσικῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, φυσικῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας κτλ. αἰτινας μικρὰν εὐρον ὑποδοχὴν ἐν τοῖς σχολείοις. Ἐν τῷ ὑπὸ Δένζελου μὲν συνταχθέντι, ὑπὸ δὲ τοῦ Wrage πρακτικῶς διεξαχθέντι, διαγράμματι ἐποπτικῆς διδασκαλίας μετὰ τε τοῦ πραγματικῆς καὶ τυπικοῦ στοιχείου συνάπτουσαν καὶ τὴν θρησκευτικῆς, ἣν οὗτοι θεωροῦσιν ὡς κέντρον, συνενεχόν ἀπάσης τῆς σχολικῆς διδασκαλίας τὰς ἀκτῖνας¹. Τὰ ὅρια, ἐν οἷς περιέλαβε τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν ὁ Δένζελος, σχεδὸν τὰ αὐτὰ τηροῦσι καὶ μέχρι τῆς σήμερον οἱ τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας μεθοδικοί.

Ὁ δὲ ἐκ Βεστφαλίας περικληθεὶς Δειστερβέγιος (Fr. Adolf Wilhelm Diesterweg, 1790—1866), ὁ ἐνθερμὸς ὁπαδὸς τῶν τοῦ Ρουσσώ καὶ Πισταλότου ἀρχῶν καὶ καρτερόν παλαιστὴς ἐν τῇ ἀναδιοργανώσει τῶν τοῦ λαοῦ σχολείων, ἐκδοὺς τὸ περίφημον σύγγραμμα «Ἡ διδασκαλία ἐν τῷ τῶν παιδῶν σχολείῳ»², διετύπωσε διὰ τῶν ἐξῆς λόγων τὸν τε σκοπὸν καὶ τὴν μεθόδον τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας. «Ὅταν, λέγει, ὁ πενταετής ἢ ἑξαετής παις εἰσέρχεται εἰς τὸ σχολεῖον, ἔχει χρειαζόμεν διδασκαλίαν πρὸς πνευματικὴν ὀρίμανσιν. Ἡ μὲν προσοχὴ αὐτοῦ πρέπει νὰ διεγερθῆ, ἡ δὲ γλωσσικὴ δύναμις πρέπει νὰ λυθῆ ἐκ τῶν δεσμῶν, διότι ἐξ ἀμφοτέρων ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιτεύξις τῆς διδασκαλίας. Τοὺς μεγάλους τοῦτους καὶ σπουδαίους σκοποὺς ἐκπληροῦσιν αἱ καλούμεναι ἐποπτικαὶ καὶ γλωσσικαὶ ἀσκήσεις ἐπὶ τῆς πρώτης βαθμίδος τῆς διδασκαλίας. Εἰναι ἀναγκαῖαι αἱ ἐποπτικαὶ ἀσκήσεις, διότι ἡ ἐποπτικὴ δύναμις εἶναι ἡ θεμελιώδης δύναμις πάσης ἀληθοῦς πνευματικῆς μορφώσεως, ἐπίσης ἀναγκαῖαι εἶναι καὶ αἱ γλωσσικαὶ ἀσκήσεις, διότι μόνον διὰ τῆς ὑπὸ τῶν παιδῶν ἐκφράσεως τῶν τε παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν δύναται τις νὰ πληροφορηθῆ ἀν' τούτων ἀντελήφθησαν ἐκείνοι ὀρθῶς καὶ ἀνελλιπῶς. Ἀμφοτέραι, ἄρα αἱ διευθύνσεις δὲν κινεῖται παρ' ἀλλήλαις, ἀλλ' ἐν ἀλλήλαις καὶ αἱ μὲν ἐποπτικαὶ περιλαμβάνουσι τὸ περιεχόμενον, αἱ δὲ γλωσσικαὶ τὸν τύπον τῶν ἀσκήσεων. Περιεχόμενον καὶ τύπος συνυπάρχουσι πάντοτε ἐν ἐκάστη διδασκαλίᾳ. Ὅθεν αἱ ἐποπτικαὶ γλωσσικαὶ ἀσκήσεις ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν πάσης στοιχειώδους διδασκαλίας. Ὑλικά καὶ πραγματικά ἀντικείμενα προβάλλονται πρὸ τῶν παιδῶν ταῦτα ἐποπτεύονται καὶ παρα-

τηροῦνται ὑπ' αὐτῶν τὸ δὲ ἐποπτευθὲν καὶ παρατηρηθὲν ἐκδηλοῦται διὰ τοῦ λόγου. Ὁ διδάσκαλος ῥυθμίζει τὴν προσοχὴν τῶν παιδῶν καὶ ποιεῖται χρῆσιν τῆς ἐρωτηματικῆς διδασκαλίας, οἱ δὲ παῖδες ἀποκρίνονται, ἐκφραζόμενοι σαφῶς καὶ ὠρισμένως καὶ ἐν ἰδίαις προτάσεσιν. Ἡ λύσις τῶν δεσμῶν τῆς γλωσσικῆς δυνάμεως εἶναι σπουδαιότατον μέλημα, πούτου ἐνεκα οὐδεμία ἡμιτελής ἐκφρασις, οὐδεὶς ἀσαφὴς λόγος καὶ οὐδεμία ἀπάντησις, ἐκφραζομένη δι' ἡμισίας φωνῆς ἢ διὰ μεμονωμένων λέξεων, ἐπιτρέπεται. Οἱ χαρακτηρισμοὶ τῶν ἀντικειμένων μετὰ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν γίνονται μετὰ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν αὐτῶν τούτων. *Πρῶτον τὸ πρᾶγμα καὶ εἶτα ἡ χαρακτηρισμοῦ αὐτὸ λέξις.* Ἡ ἐκφρασις ἐνὸς ἐκάστου παιδὸς ἰδίᾳ δύναται νὰ συναλλάσσεται μετὰ τῆς ἐκφράσεως ἀπάντων ὁμοῦ τῶν παιδῶν ἐν χορῷ ἢ κατὰ θρανία. Ἐπιζητοῦμεν τὴν ἐνότητα τῶν ἀσκήσεων οὐχὶ ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλὰ ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ σκοποῦ ἕμας καὶ τοῦ τρόπου τῆς διεξαγωγῆς. Τὰς ἀρχὰς ταύτας ἀκολουθεῖ ὁ Δειστερβέγιος ἐν τῷ προμνημονευθέντι συγγράμματι, ὅστινος πρὸ περιεχόμενον ἀποτελοῦσι τὰ ἐξῆς: ἀντικείμενα ἐν τῷ σχολικῷ δωμάτιῳ καὶ δὴ ὀνομασία, περιγραφή καὶ ἀντιπαράβολη αὐτῶν· εἶτα θεωρία κανονικῶν σωμάτων· θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῆς φυσικῆς ἱστορίας καὶ ἐθνολογίας καὶ δὴ τὰ κατοικίδια ζῶα, τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, τὰ φυτόν τοῦ οἰκιακοῦ κήπου, ὁ οἶκος, ἡ κατοικία καὶ τὰ στοιχεῖα· προασκήσεις εἰς τὴν ἰστογραφίαν καὶ γράσειν ἀναγνωστικὴ διδασκαλία· ἀρχαὶ τῆς ἀριθμητικῆς· μνημονικαὶ ἀσκήσεις· ἀρχαὶ τῆς μουσικῆς διδασκαλίας καὶ μέσα τινὰ πρὸς προαγωγὴν τῆς τε διδασκαλίας καὶ τῶν τοῦ σχολείου σκοπῶν καθόλου.

Ὁ δὲ συστηματικὸς Κούρτμανος (W. J. Curtman) ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντι ἐν ἔτει 1844—1846 «Ἐργεῖδιον τῆς γενικῆς μεθοδικῆς»², συμπληρῶν τὴν θεωρίαν τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, παραδέχεται α) ἀχώριστον ἐποπτικὴν διδασκαλίαν, ἐφαρμοζομένην κατὰ τὸν πρῶτον σχολικὸν χρόνον, καὶ ἀναλογοῦσαν πρὸς τὴν γενικὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν, καὶ χωριστὴν, χρησιμεύουσαν εἰς προαγὴν τῆς διακρίσεως καὶ τῆς παρασκευῆς τῶν διαφόρων γνωστικῶν κλάδων· β) ἄμεσον καὶ ἐπὶ πραγματικῆς ἢ ἐξωτερικῆς παρατηρήσεως ἐρειδομένην ἐποπτικὴν διδασκαλίαν, καὶ ἔμμεσον, ἐρειδομένην ἐπὶ τῆς ἀναμνήσεως τῶν διὰ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων ἐποπτευθέντων ἀντικειμένων· γ) περιγραφικὴν καὶ δηγητικὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν, ἥτις, συμπίπτουσα μετὰ τῆς τοῦ Wurst

¹ Αὐτόθι, μέρ. Γ', σελ. 26, 27.

² «Der Unterricht in der Kleinkinderschule», έκδ. 7, 1834.

¹ Προβλ. καὶ τὸ πολυτιμότερον τοῦ Δειστερβέγιου πόνημα «Wegweiser zur Bildung für deutsche Lehrer», τόμ. Δ', σελ. 317 τῆς δ' έκδ. τοῦ 1850.

² «Lehrbuch der allgemeinen Methodik».

ἠθικῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, προσάγει τοῖς παισὶ μύθους, ἀνέκδοτα, παραβολὰς καὶ ἱστορικὰ διηγήματα ἐν πεζῷ καὶ ἐμμέτρῳ λόγῳ ἢ ἰδίαν τινὰ μέθοδον εἰς τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν φαίνεται εἰσαγαγῶν ὁ ἐκ Βαυαρίας Γράσερος (Joh. Baptist Graser, 1766—1844), ὁ συγγραφεὺς τοῦ περιωνύμου παιδαγωγικοῦ συγγράμματός τῆς «*Θεοσητός*»². Οὗτος ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, τῷ ἐπιγραφομένῳ «*Στοιχειώδης σχολεῖον διὰ τὸν βίον*»³, ἐξήνεγκε τὴν ἀρχὴν ὅτι πᾶσα διδασκαλία πρέπει νὰ πηγάζῃ ἐκ τοῦ βίου καὶ εἰς τὸν βίον πάλιν νὰ ἐπανακάμπῃ. «*Ἐπὶ ἐκάστης βαθμίδος, λέγει, ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ ὅλον τὸν βίον, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι ἐφικτόν, τουτέστι α')* τὸν φυσικὸν ἢ αἰσθητὸν βίον (γνώσις τῆς φύσεως) β') τὸν κατὰ νόμον καὶ κατὰ δίκαιον βίον (γνώσις τοῦ ἀνθρώπου), καὶ γ') τὸν ἠθικὸν καὶ θεοπροσκειμένον βίον (γνώσις τοῦ Θεοῦ)». Μακρὰν ἔστρωσαν ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίᾳ πᾶσαι αἱ μόνιμοι, μεγάλαί, ἄκαμπτοι καὶ ἐπιτετηθευμένα ἀσκήσεις τῆς διανοίας, αἵτινες ἀπλῆν τινὰ δεξιότητα περὶ τὸ ἀριθμεῖν, μετρεῖν καὶ λαλεῖν παρέχουσαι, περὶ δὲ τοῦ βίου ἀφηρημένας τινὰς θεωρίας μόνον μεταδίδουσαι, τὴν ἀρχὴν τῆς πολυθρυλήτου ἀγάπης οὐχὲν ἐν τῇ καρδίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ φαντασίᾳ ἐμποιοῦσιν. — Ἐτι πορρωτέρω ἔστω ἡ συνήθης ἐκείνη στοιχειώδης διδασκαλία, δι' ἧς τὸ ἀπαλὸν παιδίον, ἐν ταῖς προθύραις τῆς ἀνθρώπινης γνώσεως ἰστάμενον, συναντᾷ τὴν χαλεπωτάτην τοῦ πνεύματος τυραννίαν καὶ ἀναγκάζεται νὰ καταμάθῃ τὰς γνώσεις τοῦ ἀνθρώπινου βίου ἐκ τῶν βιβλίων. Λέγω σαφῶς καὶ ἀπροκάλυπτως: «*Τὸ πρῶτον σχολεῖον ὑπῆρξεν ὁ τάφος τῆς τοῦ βίου διδασκαλίας*». καὶ διότι οὕτως.

Ἐπὶ τοιούτων ἀρχῶν ἐρειδόμενος ὁ Γράσερος, ἐρρῶθιμισε τὴν διδακτικὴν ὕλην τοῦ σχολείου κατὰ τὰς διαφόρους τοῦ βίου κοινωνίας, εἰς τὴν κατώτατην, τουτέστι τὴν οἰκογένειαν, ἔχαράκτηρυσεν, ὡς ἀποτελοῦσαν τὸ ὕλικόν τῆς κατώτατης τοῦ στοιχειώδους σχολείου τάξεως. «*Ἐνεκα τῆς πρώτης ταύτης πνευματικῆς γυμναστικῆς παραίνοι, ὁ Γράσερος ὅπως παρασταθῇ ἐν τῇ τῶν μαθητῶν συνειδήσει τὸ πρότυπον καλῶς κατηρησμένης κοινωνίας. Ἐν αὐτῇ πρέπει κατὰ πρότυπον νὰ ἀσκηθῇ ἡ ἐποπτικὴ καὶ κριτικὴ δύναμις. Οἱ κάτοικοι τῆς οἰκίας καὶ αἱ ἀμοιβαίαι αὐτῶν σχέσεις*»

¹ Ἡβλ. καὶ τὸ «*Lehrbuch der Erziehung und des Unterrichts*» (τόμ. Β', σελ. 208, ἐκδ. 5' τοῦ 1855), ἐν ᾧ ὁ Κούτμανος συνεχώνευσε μετὰ τῶν τοῦ Σβαρτσίου τὰς ἐαυτοῦ παιδαγωγικὰς θεωρίας.

² «*Divinität, oder princip der einzig wahren Menschenbildung-zum festen Begründung der Erziehungs-und Unterrichtswissenschaft.*»

³ «*Elementarschule für das Leben.*» 1847.

αἰς πρέπει ν' ἀποτελέσωσι τὴν πρώτην ὕλην τῆς διαγοπτικῆς καὶ ἠθικῆς μορφώσεως τοῦ παιδός, μεθ' ἣν ἔπεται ἡ μόρφωσις τῆς γλώσσης, ὡς μεταδοτικῆς μέσου. Ἡ διδασκαλία, κατὰ Γράσερον, ὁμοιωμένη ἐκ τῆς πλυσιστάτης βιώτικῆς κοινωνίας, τουτέστι τῆς οἰκογενείας, πρέπει νὰ προχωρῇ συγκεντρωμένη μέχρι τῆς ὑψίστης, περιλαμβάνουσα ἐπὶ ἐκάστης βαθμίδος τὰ κέντρα πάσης γνώσεως, ἢτοι τὴν φύσιν, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν Θεόν. Τὰς περὶ ἐποπτικῆς διδασκαλίας τοῦ Γρασερον θεωρίας, παρέστησεν ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον καὶ μεθοδικώτερον ὁ R. J. Wurzi ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, τῷ ἐπιγραφομένῳ «*Τὰ δύο πρῶτα σχολικὰ ἔτη*», οὐτίμος αἱ νεώτεραι ἐκδόσεις ἀποκλίνουναι μάλλον πρὸς τὸ σύστημα τοῦ Δονζέλου.

Ὁ δὲ Κραύσιος (Th. Kraus), ὁ πολέμιος τῆς ἐν ταῖς στοιχειώδεσσι τάξεσιν ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς, στενότερόν, ἐχόμενον τοῦ πᾶν παιδῶν βίου, ἐπεεράθη ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, τῷ ἐπιγραφομένῳ «*Τὸ πρῶτον σχολικὸν ἔτος ἀνεῖ ἀναγνωστικῆς καὶ γραφικῆς διδασκαλίας*», νὰ καταστήσῃ ζωηρὰν καὶ ἐπαγωγὴν τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν, περιλαμβάνουσαν ἅπαντα τὰ εἶδη τῆς σχολικῆς διδασκαλίας, περιλαμβανόμενα ἐν ταῖς τέσσαρσι καιροῖς τοῦ ἑνιαυτοῦ. Βιβλικὰ καὶ ἠθικὰ διηγήματα, ἄσματα, γλωσσικά, παραβολαὶ καὶ αἰνίγματα, πλήρη πνεύματος θεοπροσκειμένου, κατακοσμοῦσι τὸ βιβλίον, ὅπερ ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς πάντα σχεδὸν τὰ περὶ ἐποπτικῆς διδασκαλίας πονήματα.

Τὴν ἐποπτικὴν μέθοδον καὶ διδασκαλίαν μετέχειρισθη καὶ ὁ Φρόιδελος (Fr. W. A. Froebel, 1782—1852) ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ ἐκτεθειμέναις ἰδρυθεῖσαι παιδικαῖς κήποις (Kindergarten). Διὰ τοῦ προσχολικοῦ τούτου καθιδρύματος ἐσκώπει ὁ Φρόιδελος ν' ἀναπτύξῃ μὲν προσήκόντως ἀπάσας τὰς τῶν παιδῶν δυνάμεις, νὰ ἐπιρρῶσῃ δὲ τὸ σῶμα αὐτῶν, νὰ ἀσκήσῃ τὰς αἰσθήσεις, νὰ ἐπασχολήσῃ τὸ ἐξεγειρόμενον πνεῦμα τῶν παιδῶν καὶ νὰ γνωρίσῃ εἰς αὐτὰ τὸν τε τῆς φύσεως καθόλου καὶ ἰδίαν τὸν ἀνθρώπινον κόσμον, πρὸ πάντων δὲ νὰ μορφώσῃ ἐνωρὶς καὶ κατὰ τρόπον τῶν προσήκοντα τὰς πρυφεράς αὐτῶν καρδίας. Ὡς μέσον δὲ καταλλήλοτατον πρὸς τὸν σκοπὸν ταῦτον ἐθεώρησε καὶ ἐξέλεξεν ὁ Φρόιδελος τὴν παιδίαν. «*Τὸ παιδίον, ἔλεγεν, ἐν τῇ παιδικῇ αὐτοῦ ἡλικίᾳ δὲν ἐργάζεται εἰσέτι, ἀλλὰ παίζει. τούτου ἕνεκα οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται ἢ νὰ*»

¹ «*Die ersten zwei Schuljahre.*»

² «*Das erste Schuljahr ohne Lese und Schreibunterricht, oder Darstellung eines Anschauungsunterrichts, der den gesammten Schulunterricht begründet.*»

δοθῆ εἰς τὴν παιγνιώδη αὐτοῦ ἐπιθυμίαν τοιαύτη τις διεύθυνσις, ἥτις διὰ τῆς παιδείας δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς ἀνάπτυξιν παντός, ὅπερ φέρει ἐν ἑαυτῷ τὸ παιδίον καὶ ὅπερ παρορμᾷ αὐτὸ πρὸς τὴν ἐξ ἑαυτοῦ ἀνάπτυξιν¹.»

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἀξιόλογα περὶ ἐποπτικῆς διδασκαλίας συγγράμματα συνέγραψαν ὁ τε Ἀρδερός² καὶ Αἰστέριος³, καὶ ἄλλοι πολλοί, οὓς παραλείπομεν ἐνταῦθα ὡς μὴ διατυπώσαντας ἰδίως καὶ οὐσιώδεις περὶ ἐποπτικῆς διδασκαλίας ἀρχάς, ἀλλ' ἢ ἐχομένους ἀπαρεγκλίτως τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων συστημάτων ἢ τροποποιούντας αὐτὰ κατὰ τὸ δοκούν.

Ἐκ τῆς ἱστορικῆς ταύτης ἐκθέσεως περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας παρατηροῦμεν α) ὅτι ὁ τε σκοπὸς καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ἤδη ὑπὸ τοῦ Κομενίου ὀρθῶς διεγνώσθησαν· β) ὅτι ὁ μὲν Ῥοχόβιος, ὁ Τύρκιος, ὁ Γράσσημαννος καὶ ἄλλοι, ἐν τοῖς οὐσιώδεσι συμφωνοῦσι πρὸς τε ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸν Κομενίου· ὁ δὲ Δένζελος καὶ ὁ Δεϊστερβέγιος, καίπερ μεγάλην ἀξίαν ἀποδίδοντες τοῖς ἐποπτικοῖς ἀντικειμένοις, οὐδόλως παρεγνώρισαν χάριν τῆς θετικῆς γνώσεως τὴν τυπικὴν ἀξίαν τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, τὴν ἐγκειμένην ἐν τῇ ἀναπτύξει καὶ ἐνισχύσει τῶν τε αἰσθήσεων καὶ πάσων τῶν πνευματικῶν τοῦ παιδὸς δυνάμεων· γ) ὅτι πάντες ἐθεώρησαν τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν ὡς ἀποτελοῦσαν τὸ μετέχμιον ἢ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς φυσικωτέρας ἀναπτύξεως τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ παιδὸς εἰς τὴν τεχνικωτέραν, τούτεστι τὴν ἐν τῷ σχολεῖῳ καὶ διὰ τοῦ σχολείου ἐνεργοῦμένην καὶ δ) ὅτι οἱ ἀρχαιότεροι τῶν περὶ ἐποπτικῆς διδασκαλίας πραγματευθέντων ὑπολείπονται τῶν νεωτέρων κατὰ τε τὴν ψυχολογικὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν μεθοδικὴν ἐκθέσιν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικειμένου.

Ἦδη μεταβαίνομεν εἰς τὴν θεωρητικὴν ἐποψιν τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας.

¹ Περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ παιδαγωγικοῦ συστήματος τοῦ Φροϊδέλου ἐγράψαμεν ἰδίαν πραγμασίαν ἐν τῷ Ἀθηναίῳ, τόμ. Β' σελ. 83.

² «Theoretisches Handbuch für den Anschauungsunterricht», von Fr. Harder. Εκδ. dt. Attona. 1867.

³ «Lehr- und Lesebuch oder der sinnliche und sittliche Anschauungsunterricht für die Mittelklassen der Volksschule», von Alb. Haester, ἐπεξεργασθὲν ὑπὸ W. Greef. Essen 1860.

B'

Θεωρητικὴ ἐποψὶς τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας.

α) Περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἐποπτικῶν καὶ περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ὕλης τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας.

Ἡ καλουμένη ἐποπτικὴ διδασκαλία βάσιν ἔχει τὴν ἐποπτείαν, ἥτις κατὰ τὴν γενικωτέραν αὐτῆς ἔννοιαν, καθ' ἣν ἐνταῦθα λαμβάνεται, δηλοῖ, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρουσίας πραγματείας εἶπομεν, οὐ μόνον τὴν ἐνεργεῖαν τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ καὶ τὰς διὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης παρεγινόμενας τῇ ψυχῇ παραστάσεις τῶν διαφόρων ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. Αἱ ἐποπτεῖαι, προσερχόμεναι ἐκ μεμονωμένων ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων, στεροῦνται πάσης ἐνότητος· διὰ δὲ τῆς γλώσσης προσκατῶνται ἐνωτικὸν τι κέντρον, δι' οὗ οὐ μόνον συγκρατοῦνται, ἀλλὰ καὶ ἀναπαρίσταται εἰς τὴν ψυχὴν.

Αἱ ἐποπτεῖαι ἔχουσι μεγάλην ἀξίαν ὡς πρὸς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξιν καθόλου· διότι, ὡς ὀρθῶς ἀποφαίνεται ὁ Κέλχριος, «ἀνευ ἐποπτείας οὐδεμία ὑπάρχει ἔννοια, καὶ ἀνευ ἐννοίας οὐδεμία ὑπάρχει διάνοσις· πᾶσα διάνοσις τὰς ἑαυτῆς βαθυτάτας ἀξίας ἔχει ἐν ταῖς διὰ τῶν αἰσθήσεων ποριζομέναις ἐποπτεῖαις». Αἱ ἐποπτεῖαι ἀποτελοῦσι τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν βάσιν τῆς ἀναπτύξεως πάσης τοῦ ἀνθρώπου πνευματικῆς δυνάμεως. Αὐταὶ παρέχουσι τὸ ὕλικόν, ἐξ οὗ ἀπαρτίζεται τὸ πνευματικὸν ἡμῶν οἰκοδόμημα. «Αὐταὶ, κατὰ τὸν Κάρολον Ρίχτερον, χαράττουσιν ἐν τῇ ψυχῇ τὰς εὐλακας, ἐξ ὧν κατὰ μικρὸν ἐκδλαστάνουσι τὰ σπέρματα τῶν διανοημάτων, τῶν συναίσθημάτων καὶ τῶν ὀρέξεων». Τὸν θησαυρὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς βίου προμηθεύεται ἡ ψυχὴ διὰ τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, διὰ τῆς προσλήψεως καὶ ἐπεξεργασίας τῶν διὰ τῶν αἰσθήσεων προσποριζομένων ἐντυπώσεων καὶ παροστάσεων ἢ ἐποπτειῶν. Ἐκ τῶν ἐποπτειῶν ἐξαρτᾶται ἡ ἀξία τῶν ἐννοιῶν· διότι πᾶσα ἔννοια, παριστώσα τὴν ἐσωτερικὴν οὐσίαν τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, πηγάζει ἐκ τῶν παραστάσεων ἢ ἐποπτειῶν· διὸ ἐκ μὲν τῶν καθαρῶν καὶ πιστῶν ἐποπτειῶν παράγονται καθαρὰ καὶ ἀκριβεῖς ἔννοιαι, ἐκ δὲ τῶν ἀσφῶν καὶ ἀτελῶν, παράγονται ἔννοιαι ἀσαφεῖς καὶ ἀτελεῖς. Ὁμοίως ἐκ τῶν ἐποπτειῶν ἐξαρτᾶται καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς φανταστικῆς δυνάμεως· διότι δι' αὐτῆς ἀναπαρίσταται τὸ ἵνδαγμα ἀντικειμένου, ἄλλοτε ποτε προσπεσόντος εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἢ ἀναπλάσσεται ἵνδαγμα ἀντικειμένου, οὐτινος τὰ συστατικά

στοιχεῖα ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐποπτικὴν περιφέρειαν. Ὅσω λοιπὸν ἀκριβεστέρας ἐποπτείας τῶν ἀντικειμένων ἔχομεν, τοσούτω καὶ τὸ διὰ τῆς φαντασίας ἀναπαριστάμενον ἢ ἀναπλασσόμενον ἰνδάγμα εἶναι ἀκριβεστέρον καὶ ζωηρότερον καὶ τούναντιον, ὅσω σκοτεινότεραι καὶ ἀτελέστεραι εἶναι αἱ ἐποπτεῖαι τῶν ἀντικειμένων, τοσούτω καὶ τὰ ἰνδάγματα αὐτῶν εἶναι ἀμυρότερα καὶ ἀτελέστερα. Διὰ τῶν ἐποπτειῶν μεγάλως ἐνισχύεται καὶ τὸ μνημονικόν, ἥτοι ἡ δύναμις ἐκείνη τῆς ψυχῆς, δι' ἧς διαφιλάττονται αἱ παρασταθεῖσαι ποτε εἰς τὸ συνειδὸς παραστάσεις καὶ ἐννοιαὶ τῶν ἀντικειμένων. Τὸν θαυμασίον ἐσωτερικὸν κόσμον τὸν διὰ μὲν τῆς ἐποπτικῆς δυνάμεως ἐμποιοῦμενον, διὰ δὲ τῆς φαντασίας ἀναπαριστάμενον, διὰ δὲ τῆς μνήμης διατηρούμενον ἐν τῇ ψυχῇ, θαυμασίως περιέγραψεν ὁ ἱερός Ἀύγουστίνος ἐν ταῖς ἑαυτοῦ ἐξομολογήσεσιν¹. Καὶ ὁ ἠθικός

1. «Venio in campos et lata praetoria memoriae, ubi sunt thesauri innumerabilium imaginum de cujuscemodi rebus sensis invectarum. Ibi reconditum est, quidquid etiam cogitamus. — Ibi quanto sum, posco, ut proferatur quidquid volo, et quaedam statim prodeunt; quaedam requiruntur diutius, et tamquam de abstrusioribus quibusdam receptaculis eruuntur; quaedam cetervatim se prouunt, et dum aliud petitur et quaeritur, prosiliunt in medium quasi dicentia. — Ibi sunt omnia distincte generatimque servata, quae suo quoque aditu ingesta sunt, sicut lux atque omnes colores formaeque corporum per oculos; per aures autem omnia genera sonorum; omnesque odores per aditum narium; omnesque sapes per oris aditum; a sensu autem totius corporis, quid durum, quid molle, quid calidum frigidumve, lenē aut asperum, grave seudeve, sive extrinsecus sive intrinsecus corpori. — Nec ipsa tamen intrant, sed rerum sensarum imagines illie praesto sunt cogitationi reminiscenti eas. — In tenebris atque in silentio dum habito, in memoria mea profero, si volo, colores, et discerno inter album et nigram et inter quos alios volo; nec incurrunt soni atque perturbant, quod per oculos haustum considero, cum et ipsi ibi sint, et quasi seorsum repositi lateant. Nam et ipsos posco, si placet, atque adsunt illico. Et quiescente lingua ac silente gutture canto quantum volo, imaginesque illae colorum, quae nihilo minus ibi sunt, non se interponunt, neque interrumpunt cum thesaurus alius retractatur, qui influxit ab auribus. Ita cetera, quae per sensus caeteros ingesta atque congesta sunt, recorder, prout libet; et auram lilliorum discerno a violis nihil olfaciens; et mel defruto, lenē aspero, nihil tunc gustando neque contractando, sed reminiscendo antepono. Intus haec ago in aula ingenti memoriae meae. Ibi enim mihi coelum et terra et mare praesto sunt, cum omnibus, quae in eis sentire potui, praeter illa, quae oblitus sum. — Dico aput me ista; et cum dico, praesto sunt imagines omnium, quae dico, ex eodem thesauro memoriae, nec omnino aliquid eorum dicerem, si defuissem. Magna ista vis est memoriae, magna nimis κτλ.» (Augustini, confessionum lib. X. c. VIII.).

καὶ θρησκευτικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἀνεξάρτητος τῶν ἐποπτειῶν· διότι ἐπὶ τῇ βάσει τούτων μορφοῦνται καὶ προάγεται ἐκεῖνος. Αἱ πρῶται διεγέρσεις τῶν συναισθημάτων καὶ ὀρέξεων συναπτονται στενότατα μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐποπτειῶν διὸ ὅσω ζωηρότερα ἢ ἀσθενεστέρα εἶναι ἐποπτεῖαι τις, ἢ ὅσω ζωηρότερον ἢ ἀσθενεστέρον εἶναι τὸ ἐκ τινος ἐξωτερικῆς ἐντυπώσεως προερχόμενον αἴσθημα, τοσούτω ζωηρότερον ἢ ἀσθενεστέρον εἶναι τὸ τε ἐξ αὐτοῦ παραγόμενον συναίσθημα καὶ ἡ τοῦτο προκαλοῦσάσα ὀρέξις· τούτου ἕνεκα ὅσω βαθύτερον ἢ ἐπιπολαιότερον ἐποπτεύει τις τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἐμψυχόν τε καὶ ἄψυχον, τοσούτω μείζον ἢ ἕλαττον συναίσθημα εὐσεβείας μὲν πρὸς τὸν Θεόν, συμπαθείας δὲ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους συγκινεῖ τὴν καρδίαν αὐτοῦ.

Ἐρειδόμενοι ἐπὶ τῶν θεωριῶν τῆς ψυχολογίας, τῆς διδασκαλίας πῶς τὸ τε ἀνθρώπινον πνεῦμα καθόλου καὶ τὸ παιδικὸν ἰδίᾳ ἀναπτύσσεται, καὶ ποῖαι κατὰ πρῶτον θεμελιώδεις παραστάσεις ἐμποιοῦνται εἰς αὐτό, συμπεραίνουμεν, ὅτι ἡ πρώτη τοῦ σχολείου διδασκαλία πρέπει ν' ἀρχηται ἀπὸ τῶν ἐποπτειῶν. Ὁ παῖς, πρὶν ἢ πατήσῃ τὸν ὄδον τοῦ σχολείου, πολλὰ ἔχει ἰδεῖ καὶ ἀκούσει καὶ παρατηρήσει καὶ μάθει, καὶ πολλῶν ἔχει πορίσθῃ τὰς παραστάσεις ἐν τε τῷ οἴκῳ καὶ περὶ τὸν οἶκον· ἥτοι ὁ παῖς, ἐρχόμενος εἰς τὸ σχολεῖον, πολλὰς φέρει ἐν ἑαυτῷ καὶ πολλῶν ἀντικειμένων ἐποπτείας. Αἱ ἐποπτεῖαι ὅμως αὐταί, ἕνεκα τῆς τυχαίας αὐτῶν καὶ αὐτομάτου προακτήσεως, ἀσαφεῖς οὖσαι καὶ ἀτελεῖς καὶ ἀτακτοί, ἔχουσι χρείαν διασαφήσεως, συμπληρώσεως καὶ τακτοποιήσεως πρὸς προαγωγὴν ἀκριβεστέρων καὶ ὀρθοτέρων ἐννοιῶν καὶ γνώσεων. Μετὰ τῆς πληρώσεως τῆς χρείας ταύτης συνάπτεται στενότατα καὶ ἡ πλήρωσις ἐτέρας τινός χρείας, ἥτοι τῆς προαγωγῆς τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ παιδός, ἀναγκαιοτάτης οὖσης πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς σχολικῆς διδασκαλίας. Ἡ πλήρωσις ἀμφοτέρων τῶν χρεῶν τούτων, ἀποτελεῖ μὲν, ὡς εἶκος, τὸ πρῶτον τῶν τοῦ σχολείου καθηκόντων καὶ ἀπασχολεῖ τὴν πρῶτην αὐτοῦ ἐνέργειαν ἐν ταῖς κατωτάταις τάξεσι, κατορθοῦσαι δὲ διὰ τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, προαγωγῆς ἐνθεν μὲν τὴν ἐποπτικὴν δυνάμιν τοῦ παιδός, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν βαρύν πᾶσης ἀληθοῦς πνευματικῆς μορφώσεως, ἐνθεν δὲ τὴν λεκτικὴν, δι' ἧς καὶ μόνης οὐ μόνον μονιμοποιουται, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις καταδηλοῦνται αἱ σχηματισθεῖσαι παραστάσεις καὶ ἐννοιαί. Ἀμφοτέραι αἱ ἐνέργειαι αὐταί τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας κείνται οὐχὶ παρ' ἀλλήλαις, ἀλλ' ἐν ἀλλήλαις· τούτων δὲ ἡ μὲν ἀποτελεῖ τὴν ἕλην ἢ τὸ περιεχόμενον, ἡ δὲ τὸν τύπον τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας. Ὅλη δὲ καὶ τύπος πρέπει νὰ συνυπάρχωσιν ἐν πάσῃ ἀληθεῖ διδασκαλίᾳ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συμπεραίνοντες δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν ὡς ἑξῆς τὸν σκοπὸν τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας· «Ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία, προάγει τὴν ἐποπτικὴν καὶ λεκτικὴν δυνάμιν τῶν παιδῶν διὰ τῆς διεγέρσεως τῆς προσοχῆς αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, προτίθεται ἔνθεν μὲν νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς ἐπιτηδεῖους πρὸς ὄρθην ἀντίληψιν καὶ παράστασιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἔνθεν δὲ νὰ προβιβάσῃ ἀπάσας αὐτῶν τὰς πνευματικὰς δυνάμεις.» Ἡ πλήρωσις τοῦ τε πραγματικοῦ καὶ τοῦ τυπικοῦ τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας σκοποῦ εἶναι ἀναγκασιότατη, ὡς προετοιμάζουσα μὲν τὸ τῆς σχολικῆς διδασκαλίας ὕλικόν, προπαρασκευάζουσα δὲ τοὺς παιδᾶς εἰς τὴν τοῦ ὕλικου τούτου πνευματικωτέραν ἐπεξεργασίαν.

Τὴν ὕλην αὐτῆς πορίζεται ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία ἐκ τῶν ἀμέσως τὸν παῖδα περιστοιχιζόντων ἀντικειμένων, ἧτοι ἐκ τοῦ βίου τῆς τε φύσεως καθόλου καὶ ἰδίᾳ τῶν ἀνθρώπων. Τῶν ἀντικειμένων ὁμῶς τούτων προτιμητέα εἶναι τὰ μᾶλλον ἀναπτύσσοντα καὶ μορφοῦντα τὸν παῖδα, καὶ τὰ μᾶλλον διεγείροντα τὴν περιεργίαν αὐτοῦ καὶ τὸ διάφορον. Μεταξὺ τῶν διαφόρων τῆς φύσεως ἀντικειμένων σπουδαιοτάτην ὕλην παρέχει εἰς τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν ὁ βίος τῶν ζῴων. Πᾶν ἔμφυχον τῆς φύσεως ἀντικείμενον ἐφελκίζει ζωηρότατα τὴν προσοχὴν τῶν παιδῶν. Τίς δὲν γνωρίζει μετὰ πόσης χαρᾶς καὶ ἡδονῆς ἀναστρέφεται καὶ παίζει ὁ παῖς οὐ μόνον μετὰ τῶν ὁμοίων ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν κατοικιδίων καὶ λοιπῶν ζῴων; Ἀλλὰ καὶ τὸ βασιλεῖον τῶν φυτῶν, τῶν ἐμφανιζομένων κατὰ τὰς διαφόρους τοῦ ἑνιαυτοῦ ὥρας καὶ μεγάλως τερπόντων τοὺς παῖδας διὰ τὸ τοῦ χρώματος αὐτῶν, τοῦ σχήματος καὶ τῆς ὁσμῆς, σπουδαιοτάτην τῆ ἐποπτικῆς διδασκαλίας ὕλην παρέχει. Ὅμοιως καὶ τὰ διάφορα τῆς φύσεως φαινόμενα, τὰ διεγείροντα τὴν ἐκπληξίν καὶ τὸν θαυμασμόν τῶν παιδῶν, καὶ ἀνυψοῦντα αὐτοὺς εἰς τὴν ἔννοιαν ἑνὸς δημιουργοῦ παντοδυνάμου, πανσόφου καὶ πανκράτου, καλλίστην περιέχουσιν ὕλην τῆ ἐποπτικῆς διδασκαλίας. Καὶ αἱ τοῦ ἀνθρώπου ἐργασίαι ἐν τε τῷ οἴκῳ, τῇ ἀλλῇ, τῷ κήπῳ καὶ τῷ ἀγρῷ, δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς τερπνοτάτη ὕλη εἰς τοὺς ἐποπτικῶς διδασκόμενους παῖδας, καθορώντας ἐν αὐταῖς τὴν μεγάλην ὠφέλειαν, ἣν παρέχουσιν εἰς τε τὴν υγιείαν καὶ τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. Ὅμοιως καὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης δύναται ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία νὰ μεταχειρισθῇ ἐπιτηδεῖως πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς τῶν παιδῶν καλλιαισθησίας, εἰ καὶ ἡ μορφωτικὴ αὐτῶν δυνάμις, ἕνεκα τῆς ἐν ἡ εὐρίσκονται σταθερᾶς καταστάσεως καὶ τῆς ἐλλείψεως ἰδίᾳς ζωῆς, εἶναι

πολλῶ ὑποδεστέρα τῆς τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων καὶ μᾶλλον ἀρμόζουσα εἰς προκεχωρηκότας παῖδας.

Ἡ διάταξις τῆς ὕλης τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ γίνηται οὐχὶ κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις αὐστηροῦ τινος ἐπιστημονικοῦ συστήματος, ἀλλὰ κατὰ τινὰ τάξιν, ἣν ὑπαγορεύει αὐτῇ ἡ φύσις καὶ αὐτὸς ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ συστηματοποίησις τῆς ὕλης ἀνήκει κατὰ Πείκιον¹ εἰς τοὺς προκεχωρηκότας τὴν ἡλικίαν, οἵτινες μόνον δι' ἐκείνης γίνονται κύριοι ταύτης, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τοὺς μικροὺς παῖδας. Ἡ φύσις καὶ ὁ βίος δὲν συστηματοποιοῦσιν. Ὁ παῖς εἰσέτι ὁμοιάζει πρὸς ψυχὴν, ἧτις ἵπταται ἐπὶ τῶν ἀνθεῶν οὐχὶ κατὰ τινὰ συστηματικὴν τῶν χρωμάτων τάξιν, ἀλλ' ἀτάκτως, ὁρρομένη ὅτε μὲν ἀπὸ τούτου, ὅτε δὲ ἀπ' ἐκείνου τὴν προσήκουσαν τῇ φύσει αὐτῆς οὐσίαν. Ἀλλ' εἰ καὶ ἐλευθέρως καὶ ἀπληλαγμένη τῶν τοῦ συστήματος δεσμιῶν πρέπει νὰ ἐπεξεργάζηται τὴν διδακτικὴν ὕλην ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία, δὲν πρέπει ὁμῶς νὰ ἐγκαταλείπη τὰς ἐποπτείας καὶ τὰς γνώσεις τοῦ παιδὸς ὅλως ἐκκεχυμένας καὶ διεσκορπισμένας, καὶ τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον ἡ ὑποστήριξις τῆς μνημονικῆς καὶ φανταστικῆς δυνάμεως τοῦ παιδὸς ἀπαιτεῖ συνάφειάν τιναν τῶν παραστάσεων αὐτοῦ. Τὸ μόνον φυσικὸν σύστημα (ἂν δυνάμεθα νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν λέξιν ταύτην), ὑπερ ἀρμόζει εἰς τὴν ἐποπτικὴν τῶν παιδῶν διδασκαλίαν, ἐγκρατεῖται ἐν τῇ τῶν παιδικῶν γνώσεων καὶ ἀσκήσεων συναφείᾳ, τῇ γινομένη οὐχὶ κατὰ τὰς λογικὰς κατηγορίας, ἀλλὰ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς τε φύσεως καθόλου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἰδίᾳ. Φυσικὴ λοιπὸν συνάφεια καὶ οὐχὶ ἐπιστημονικὴ συστηματοποίησις ἀρμόζει ταῖς ἐνεργείαις τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας. Ἡ κατάταξις καὶ ἡ συνάφεια τῶν καθ' ἕκαστα ἐποπτικῶν ἀντικειμένων διορίζεται διὰ τῶν φυσικῶν τοῦ ἑνιαυτοῦ καιρῶν, ἐν οἷς ταῦτα εἶναι κατεταγμένα. Ὁ ὑπὸ τῆς φύσεως ὑπαγορευόμενος διορισμὸς τῆς κατατάξεως τῆς ἐποπτικῆς ὕλης συνάδει τοσοῦτω μᾶλλον πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, καθ' ὅσον καὶ ἅπας ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου, ἐργαζόμενου ἢ ἀναπαυομένου, χαίροντος ἢ λυπουμένου κτλ. ὑπάγεται εἰς τὴν γενικὴν τῆς φύσεως ἐναλλαγὴν, καθ' ἣν ἡ ἡμέρα διαδέχεται τὴν νύκτα, ἡ θερμοτὴς τὴν ψυχρότητα, ὁ ὥρατος καιρὸς τὸν καλὸν κτλ. Τὴν περαιτέρω διάταξιν τῆς ἐποπτικῆς ὕλης προσδιορίζει ἡ φυσικὴ διαίρεσις τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου εἰς οὐρανὸν καὶ γῆν, καὶ ταύτης εἰς γῆν καὶ θάλασσαν, εἰς ὄρη καὶ κοιλάδας κτλ.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἐποπτεῶν, περὶ τοῦ σκοποῦ

¹ G. Riecke, «Erziehungslehre», ἐκδ. 6'. 1859 σελ. 129.

και τῆς ὕλης τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας ἤδη δὲ μεταβαίνομεν εἰς τὸ ἔργον και τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας ταύτης.

β'. Ἔργον και μέθοδος τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας.

Πρῶτον ἔργον τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ ἀσκήσις τῶν αἰσθήσεων τοῦ παιδὸς πρὸς ἀσφαλῆ, ταχεῖαν και ὀξεῖαν ἀντίληψιν παντὸς πράγματος, προσπίπτοντος εἰς αὐτάς. Αἱ αἰσθήσεις τῶν παιδῶν πρέπει, κατὰ Βιλβέργιον, ν' ἀνοιχθῶσιν, ὡς περ ὄχστοι και σωληνες, ἵνα δυναθῆναι εἰς εὐρύτητα εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῶν ὁ αἰσθητὸς κόσμος αὐταὶ πρέπει νὰ ἐξυπθῶσιν, ὡς περ ἐργαλεῖα, και διευθετηθῶσι καλῶς, ὡς περ φωτογραφικαὶ μηχαναὶ, ἵνα μυριάδες ἀντικειμένων ἐν μυρίαῖς μορφαῖς ἐντυπωθῶσιν ἀνεξίτηλως εἰς τὸ παιδικὸν πνεῦμα. Ἀσκοῦνται δὲ και ὀξύνονται αἱ αἰσθήσεις διὰ τῆς ἀκριβοῦς ἐποπτείας τῶν προβαλλομένων ἀντικειμένων, διεξαγομένης ὡς ἐξ ἧς

Και κατὰ πρῶτον μὲν ὀφείλει ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν τῶν παιδῶν εἰς τὰ διάφορα τῆς φύσεως ἀντικείμενα, ἵνα δυναθῶσι νὰ σχηματίσωσι σαφεῖς αὐτῶν παραστάσεις και εἰκόνας, και ἐξ ακριβῶσαι τὰς ὀνομασίας αὐτῶν. «Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως ἐποπτείας ἀνήκουσι, κατὰ τὸν περιώνυμον παιδαγωγὸν Στοιχ, εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως.» Βίτα δὲ πρέπει νὰ καταδείξῃ εἰς αὐτοὺς τὰς ἐξωτερικὰς ιδιότητας, ἧτοι τὸ χρῶμα, τὸ σχῆμα, τὴν πυκνότητα, τὸν χυμὸν, τὸν ἦχον κτλ. ἐκάστου ἀντικειμένου. Μετὰ ταῦτα ὀφείλει ν' ἀσκήσῃ τοὺς παῖδας εἰς τὴν ἀνεύρεσιν και παρατήρησιν τῶν μερῶν, ἐξ ὧν τὸ ὅλον συνέστηκε τὴν θέσιν, ἣν τὰ μέρη ταῦτα κατέχουσι τὸν τρόπον, καθ' ὃν μετ' ἀλλήλων συνδέονται, και τὰς λοιπὰς ιδιοτήτας, καθ' ἃς ἀπ' ἀλλήλων διακρίνονται. Μετὰ δὲ τὴν ἀνεύρεσιν και παρατήρησιν τῶν μερῶν μετὰ τῶν ιδιοτήτων αὐτῶν πρέπει ν' ἀσκήσῃ τοὺς παῖδας εἰς τὸ ἐνώνειν και συνδέειν τὰ διάφορα μέρη πρὸς ἀποτελέσειν τοῦ ὅλου. Ἡ ἀναλυτικὴ αὕτη και συνθετικὴ μέθοδος μεγάλως συντελεῖ και εἰς ἀσκήσιν τῆς φαντασίας. Κατόπιον ὀφείλει ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία νὰ ἀσκήσῃ τοὺς παῖδας εἰς ἀνεύρεσιν τῆς ἀρχῆς, ἐξ ἧς προήλθε, τῆς αἰτίας, ἐξ ἧς παρήχθη, και τῶν διαφορῶν μεταβολῶν, ἃς ὑπέστη τὸ ὅλον και τὰ μέρη ἐκάστου ἀντικειμένου. Διὰ τῆς διανοητικῆς ταύτης ἐργασίας αἱ μὲν γνώσεις διευκρινοῦνται και πολλαπλασιάζονται, τὸ δὲ μνημονικὸν κραταιοῦται και ἐνισχύεται. Μετὰ τὴν ἔρευναν και ἐξέτασιν ἐκάστου ἀντικειμένου ἴδια ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία ὀφείλει ν' ἀσκήσῃ τοὺς παῖδας εἰς ἀντιπαραβολὴν δύο ἢ και πλεοντέρων ἀντικειμένων πρὸς εὐρύσιν τῶν κοινῶν ιδιοτήτων, αἰτινες συνδέουσι αὐτά, ἢ τῶν διακρίνοντων γνωρισμάτων,

ἅτινα διακρίνουσιν αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων. Διὰ τῆς διανοητικῆς ταύτης ἐργασίας ὀξύνεται μεγάλως ἡ κριτικὴ δύναμις τῶν παιδῶν. Ἐν τῇ συγκρίσει και ἀντιπαραβολῇ δύο ἀντικειμένων ἢ δύο παραστάσεων και ἐννοιῶν πρέπει ν' ἀσκήσῃ τοὺς παῖδας ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία εἰς τὸ ἀνευρεῖν πότερον ἐχρήσιμους ὡς αἰτία ἢ ὡς ὄργανον τοῦ ἐτέρου, ὅπερ τότε καλεῖται ἐπακολούθημα ἢ σκοπός. Ἡ διανοητικὴ αὕτη ἐργασία συντελεῖ και εἰς ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῶν γενικῶν ἐννοιῶν, ἧτοι τοῦ ἀληθοῦς και ψευδοῦς, τοῦ ἀναγκαίου και πιθανοῦ, τοῦ δυνατόυ και ἀδύνατου. Μετὰ τὴν συσῶρευσιν πολλῶν παραστάσεων και ἐννοιῶν, ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία ὀφείλει ν' ἀσκήσῃ τοὺς παῖδας εἰς τακτοποιήσιν αὐτῶν, προηγουμένων τῶν γενικωτέρων και οὐσιαδεστέρων, και ἐπομένων τῶν μερικωτέρων και ἐπουσιωδεστέρων κατὰ τάξιν, προσδιοριζομένην ὑπὸ τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως και συγγενείας. Διὰ τῆς καταλλήλου τοποθετήσεως τῶν διαφορῶν ἀντικειμένων, ἢ παραστάσεων αὐτῶν και ἐννοιῶν, συστηματοποιοῦνται μὲν πῶς αἱ γνώσεις, ἀσκήσεται δὲ μεγάλως ἡ τέ φανταστικῆ, ἡ μνημονικὴ και ἡ κριτικὴ δύναμις τῶν παιδῶν.

Καθόλου δ' εἰπεῖν ἡ προβαλλομένη ὕλη πρέπει νὰ ἐπισκοπῆται και ἐποπτεῖται πανταχόθεν, ἐφ' ὅσον τοῦτο συνάδει πρὸς τὴν πνευματικὴν τῶν παιδῶν κατάστασιν. Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος πρέπει νὰ γίνῃ ἐσωτερικὸς, ἡτοι κτῆμα τοῦ παιδικοῦ πνεύματος τὸ δὲ πνεῦμα τοῦ παιδὸς πρέπει ν' ἀποβῇ οὐχὶ σιτοβολῶν τις ἀδρανῆς, ἀλλ' ἀγρὸς γόνιμος, ἐν ᾧ οἱ σπαρμέντες κόκκοι τῆς προσηκούσης τυχόντες ἐπιμελείας, μέλλουσι ν' ἀναβλαστήσωσι και ἀποδώσωσι καρπὸν ἑκατονταπλασιόνα. Αἱ διαφοροὶ ἐρωτήσεις πᾶθεν, διατί, πρὸς τί κτλ. αἱ πρὸς τοὺς παῖδας ἀπευθυνόμεναι και τὴν ἀπάντησιν αὐτῶν προκαλοῦσαι, θαυμασίως συντελοῦσιν εἰς τὴν παρόμωσιν αὐτῶν πρὸς σκέψιν και κρίσιν.

Τὰ ἀντικείμενα, ἅπερ ἐν τῇ ἐποπτικῇ διδασκαλίᾳ προβάλλονται πρὸ τῶν παιδικῶν αἰσθήσεων, πρέπει, εἰ δυνατόν, νὰ ἦναι αὐτὰ ταῦτα (in natura), ὅπως δυναθῶσιν οἱ παῖδες νὰ σχηματίσωσι σαφεῖς αὐτῶν παραστάσεις και εἰκόνας, και πορισθῶσιν ἀκριβεῖς γνώσεις περὶ τοῦ σχήματος αὐτῶν, τοῦ μεγέθους, τοῦ χρώματος και τῶν λοιπῶν ιδιοτήτων ὕπαρχουσι, ὅμως και περιστάσεις, καθ' ἃς εἶναι ἀδύνατον, ἢ εἶναι λίαν δύσκολον, νὰ παρουσιάσωμεν ἐνώπιον τῶν παιδῶν πρὸς ἐποπτεῖαν αὐτὰ ταῦτα τὰ ἀντικείμενα. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καλὸν εἶναι νὰ ἀναπληρωμῆν τὴν ἄλλειψιν δι' εἰκόνας ἢ ἀφομοιώματα. Αἱ εἰκόνας αὐταὶ και τὰ ἀφομοιώματα τῶν ἀντικειμένων, ὡς αἰς ἀντικαθιστᾶσι τὰ μὴ δέ-

1. Πρὸβλ. τὸ ἡμέτερον «Ἐγγχειρίδιον Παιδαγωγικῆς» σελ. 73.

ποτε προσπεύοντα εἰς τὰς αἰσθήσεις τῶν παιδῶν ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, καλοῦνται *μέσα ἀναπληρωτικά* ὁσάκις δὲ ἀναμνηστικοὶ τὰ ἄλλοτε ποτε προσπεύοντα εἰς τὰς αἰσθήσεις αὐτῶν, καλοῦνται *μέσα ἀναμνηστικά*. Ἄλλ' ἴσαδὴ ποτε καὶ ἂν ἦναι τὰ ὁμοιώματα ταῦτα, εἴτε ἀναπληρωτικά, εἴτε ἀναμνηστικά, πρέπει νὰ ἦναι πιστά, ἤτοι πρέπει νὰ ἀπεικονίζωσιν ἀκριβῶς καὶ ἀνελλιπῶς τὰ πρωτότυπα οὗτως, ὥστε ὁ παρατηρῶν αὐτὰ νὰ νομίζῃ ὅτι παρατηρεῖ αὐτὰ ταῦτα τὰ ἀντικείμενα, καὶ πρέπει νὰ ἐξετάζωνται ἀπαράλλκτως ὅπως ἤθελον ἐξετασθῆ καὶ τὰ πρωτότυπα.

Ἐν τῶν σπουδαιότατων ἔργων τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας εἶναι καὶ ἡ δι' αὐτῆς ἀνάπτυξις τῆς λεκτικῆς δυνάμεως τῶν παιδῶν καὶ ἡ μόρφωσις τῆς τούτων γλώσσης. Ὅπως ἀληθεύει τὸ παιδαγωγικὸν δόγμα ὅτι πρῶτον πρέπει νὰ καταδεικνύηται εἰς τὸν παῖδα τὸ πρᾶγμα καὶ εἶτα τὸ ὄνομα οὕτως ἐπίσης ἀληθεύει ὅτι πᾶσα διανοητικὴ ἀνάπτυξις εἶναι ἀναπόσπαστος τῆς γλωσσικῆς ἀνάπτξεως. «Ἡ γλῶσσα, κατὰ τὸν πρακτικώτατον παιδαγωγὸν Κέχριον, εἶναι ἡ διὰ λέξεων ἐνεργουμένη ἐκφρασις τῶν διανοημάτων. Διανοεῖσθαι καὶ λαλεῖν ἴστανται ἐν ἀμεσώτατῃ συναφείᾳ. Ἡ διανοὴ γεννᾷ τὴν γλῶσσαν καὶ ἡ γλῶσσα γεννᾷ τὴν διανοίαν. Ὁ γινώσκων τὸν ἐσωτερικὸν σύνδεσμον μεταξὺ τοῦ διανοεῖσθαι καὶ τοῦ λαλεῖν, καὶ ὁ κατὰνοῶν ὅτι τὸ μὲν διανοεῖσθαι εἶναι σιωπηλῶς λαλεῖν, τὸ δὲ λαλεῖν μεγαλοφώνως διανοεῖσθαι, οὕτως θέλει ἀνομολογήσει ὅτι ἢ τε πνευματικὴ καὶ γλωσσικὴ μόρφωσις, ὁ τε γλωσσικὸς καὶ πνευματικὸς πλοῦτος, δοῖζουσι, προάγουσι καὶ προδιβάζουσιν ἀλλήλα, καὶ ὅτι τούτου ἐνεκα τὸ ὀρθοεπῶς διανοεῖσθαι καὶ τὸ λογικῶς λαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ οὐδέποτε πρέπει νὰ ἀποχωρίζωνται ¹.» Οἱ παῖδες, κατὰ τὸν αὐτὸν Κέχριον, μεταβαίνοντες ἀπὸ τῶν πραγμάτων εἰς τὰ ὀνόματα, καθίστανται ἐπιτήδευοι πρὸς ἐλευθέραν χρῆσιν τοῦ πνευματικοῦ αὐτῶν θαυραυροῦ καὶ πρὸς κατάδειξιν τῆς ἐπι τῆς ὕλης κυριαρχίας αὐτῶν. Κατὰ δὲ τὸν περιώνυμον Δεϊστερβέγιον «ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος τῶν παραστάσεων δεῖται ἐξωτερικοῦ τινος, ἐν ᾧ σωματοῦται, ἤτοι γλώσσης ἢ λόγου. Ἡ παράστασις, ἀπεικονιζομένη ἐξωτερικῶς διὰ λέξεως, ἀποδίνει μεταδοτικὴν καὶ κτᾶται τελείαν ὑπαρξίν ².»

Ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία δὲν πρέπει νὰ κατατέμνη τὴν διδακτικὴν ὕλην κατὰ τοὺς γλωσσικοὺς νόμους καὶ χάριν αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ ἐκλέγῃ ποιᾶν τὴν διδακτικὴν ὕλην, ἥτις ἐν τῇ ὁλοσχεοῖ αὐτῆς καὶ ἀδιαιρέτῳ διεξαγωγῇ δύναται νὰ μορφώσῃ πῶς τὴν γλῶσσαν, εἰς ἄγιστα τὸν παῖδα εἰς

τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς κανόνες αὐτῆς. Διὰ τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας ἡ μόρφωσις τῆς γλώσσης γίνεται οὐχὶ θεωρητικῶς, ἀλλὰ πρακτικῶς. Πρὶν ἢ μεταβῶσιν οἱ παῖδες εἰς τὴν θεωρίαν τῆς γλώσσης, ἤτοι πρὶν σκεφθῶσιν περ' αὐτῆς, πρέπει νὰ σκεφθῶσιν ἐν αὐτῇ, ἤτοι νὰ μεταχειρισθῶσιν αὐτήν. Οἱ παῖδες, μνηθάνοντες τὰς ὀνομασίας τῶν διαφόρων ἀντικειμένων, τῶν ιδιοτήτων αὐτῶν καὶ ἐνεργειῶν, καὶ ποικίλων σχέσεων καὶ ἀναφορῶν, μεταβαίνουν εὐκολώτατα εἰς τὴν διάγνωσιν τῆς παραγωγῆς αὐτῶν καὶ συνθέσεως, καὶ καθίστανται ἐπιτήδευοι εἰς τὸν σχηματισμὸν καταλλήλων λέξεων πρὸς δῆλωσιν διαφόρων ἀντιλήψεων. Αἱ λεκτικαὶ ἀσκήσεις τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας προάγουσι βαθμηδὸν καὶ τὴν ἐκφραστικὴν τοῦ παιδὸς ιδιότητα. Πρὸς τοῦτο δὲ προαπαιτεῖται ὅπως ὁ παιδαγωγὸς ἐκφράζηται ἐνώπιον τῶν παιδῶν βραδέως, σαφῶς καὶ ὀρθοεπῶς. «Ὅτι ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία πρέπει νὰ συνάπτηται μετὰ τῶν γλωσσικῶν ἀσκήσεων, ἐξάγεται καὶ ἐκ τῆς περὶ γλώσσης θεωρίας τοῦ διασημοτάτου γλωσσολόγου W. von Humbold, εἰπόντος ὅτι «ἡ γλῶσσα ἐν οὐδεμιᾷ περιστάσει δύναται νὰ ἐρευνηθῆ ὡς μεμαρασμένον ἄθος. Γλῶσσα καὶ βίος εἶναι ἀχώριστοι ἔννοιαι διδ καὶ ἡ μάθησις εἶναι ἀναγέννησις.»

Μετὰ τὴν ἀντίληψιν καὶ ἐκφρασιν ἀντικειμένου τινὸς οἱ παῖδες κατὰ τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν ἀσχοῦνται καὶ εἰς τὸ παριστάναι διὰ γραμμῶν, ἤτοι εἰς τὸ ἱχνογραφεῖν τὸ ἀντικείμενον. Ἐννοεῖται δὲ οἴκοθεν ὅτι ἐκεῖνα τὰ ἀντικείμενα πρέπει νὰ προβάλλωνται πρὸς ἱχνογράφειν, ὅσα, δυνάμενα νὰ ἱχνογραφηθῶσι, δὲν ὑπερβαίνουν τὰς δυνάμεις τῶν παιδῶν. Πρὶν δὲ οἱ παῖδες δυνηθῶσιν ἀφ' ἑαυτῶν νὰ ἱχνογραφῶσι τὰ ἀντικείμενα, ἀπομιμῶνται τὸν ἱχνογραφούντα αὐτὰ διδάσκαλον. Ἡ ἱχνογραφικὴ αὕτη ἀσκήσις προπαρασκευάζει καὶ τὴν περὶ τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν ἰδίως γραφὴν δεξιότητα τῶν παιδῶν.

Ἡ δὲ ἀριθμησις καὶ καταμέτρησις τῶν ἀντικειμένων, ἐτι δὲ ἡ ἀπαγγελία διαφόρων ἀσμάτων κατὰ τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν, προαποῦσι καὶ προκλείφουσι τοὺς παῖδας εἰς τὴν μέλλουσαν ἀριθμητικὴν, γεωμετρικὴν καὶ μουσικὴν διδασκαλίαν. Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν καὶ περὶ τῆς γεωγραφικῆς, φυσικῆς καὶ θρησκευτικῆς διδασκαλίας, τῆς λαμβανούσης τὸ ἐνδόξιμον ἐκ τῆς ἐποπτείας τῶν θαυμασιῶν τοῦ Θεοῦ δημιουργημάτων. Οὕτω λοιπὸν ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία, συμπεριλαμβάνουσα ἐν ἑαυτῇ τὰς ἀρχὰς πᾶσων τῶν γνώσεων καὶ πρῶτα στοιχεῖα πάσης διδασκαλίας, ἀσκιεῖ μετὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ τὰς πνευματικὰς τῶν παιδῶν δυνάμεις. Ἐν τῇ ἐποπτικῇ διδασκαλίᾳ, λέγει ὁ Ρεϊκιος, γίνεται ἐποπτεία, ἀπομνημόνευσις, διήγησις, καταμέτρησις, ἱχνογράφεισι καὶ

¹ «Die Praxis der Volksschule», σελ. 117.

² «Wegweiser», I. σ. 3. 5.

ἄσμα. Ἐπομένως ἀσκείται χεῖρ καὶ ὄφθαλμός, οὗς καὶ φωνή, γλῶσσα καὶ φαντασία, μνήμη καὶ διάνοια, θυμὸς καὶ θέλησις¹.» Ἐν τῇ ἐποπτικῇ διδασκαλίᾳ προηγείται ἐν παντὶ τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου, ὅπερ ἀπομιμνῆται ὁ μαθητὴς πρὶν ἢ δυνήθῃ νὰ ἀυτενεργήσῃ διὸ ὁ μὲν Ἀριστοτέλης ἀποφαίνεται ὅτι «τὰς μαθήσεις ποιεῖται (ὁ παῖς) διὰ μιμήσεως τὰς πρώτας²» ὁ δὲ ἄνωτέρω μνημονευθεὶς Ῥεϊκιὸς ἐξακολουθεῖ λέγων ὅτι «ὁ διδάσκαλος πρέπει προκειμένου μὲν περὶ ὁμιλίαις, νὰ προλαλήῃ προκειμένου δὲ περὶ ἄσματος, νὰ προάδῃ προκειμένου δὲ περὶ ἰχνογραφήσεως, νὰ ἰχνογραφῇ προκειμένου δὲ περὶ μνημονεύσεως, νὰ ἀπομνημονεύῃ δὲ διὰ τοῦ πρότερον πράττειν τὸν διδάσκαλον παρορμητὰ ὁ παῖς καὶ καθίσταται ἐπιτήδειος πρὸς μίμνησιν. — Ὅταν δὲ ὁ παῖς παρορμηθῇ πρὸς μίμνησιν καὶ συναίσθανθῇ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν, τότε γίνεται αὐτενεργός³.»

Ὁ τρόπος, καθ' ὃν διεξάγεται τὸ ἔργον τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, εἶναι ἔνθεν μὲν περιγραφικὸς, ἔνθεν δὲ διηγηματικὸς τούτου ἕνεκα καὶ ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία καλεῖται ὅτε μὲν περιγραφικὴ, ὅτε δὲ διηγηματικὴ. Καὶ ἡ μὲν περιγραφικὴ ἐποπτικὴ διδασκαλία, ἥτις θεωρεῖ τὰ χῶρον κατέχοντα ἀντικείμενα, προηγείται καὶ ἰδιάζει μᾶλλον εἰς παιδας ἐλάσσονος ἡλικίας, εἰς ὧν τὰς αἰσθήσεις προβάλλονται μικρὰ μὲν καὶ εὐσύνοπτα, ὀλοσχερῆ δὲ καὶ τέλεια ἀντικείμενα ἡ δὲ διηγηματικὴ ἐποπτικὴ διδασκαλία, ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐν χρόνῳ συμβαίνοντα ἀντικείμενα, ἰδιάζει εἰς παιδας μᾶλλον προεχωρηκότας κατὰ τε τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν, εἰς ὧν τὰς αἰσθήσεις προβάλλονται ἀντικείμενα ποικιλώτερα καὶ πνευματικώτερα. Ἀμφότεραι αἱ διδασκαλίαι αὗται δὲν ἐνεργοῦσιν ἀφεστηκυῖαι ἀλλήλων, ἀλλὰ τούναντίον συνεργάζονται καὶ ἐναλλάσσονται μετ' ἀλλήλων, διασαφηνίζουσαι καὶ συμπληροῦσαι ἀλλήλας.

Αἱ διηγήσεις ἀποτελοῦσι τὸ ἱστορικὸν μέρος τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, καταδεικνύουσαι τὰ ἐν τῷ κόσμῳ δυνάμενα νὰ συμβῶσιν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ παῖδες δὲν δύνανται εἰσεῖτι νὰ διακρίνωσι καλῶς τὰ δυνατόν ἀπὸ τοῦ ἀδυνάτου, ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ διηγῆται ἐνώπιον αὐτῶν ἐκλεκτοὺς μύθους⁴, ἀνέκδοτα, αἰνίγματα κτλ. ἄνευ ἐξετάσεως τῆς δυνατῆς

¹ «Erziehungslehre» von Riecke, σ. 132 ἐκδ. 6'.

² Ποιητ. 4.

³ Αὐτόθι.

⁴ Τὴν βυθμιστικὴν καὶ πλαστικὴν δύναμιν τοῦ μύθου ἀνομολογοῦσι πλὴν τοῦ Πλάτωνος (Πολ. β', σ. 377) καὶ Ἀριστοτέλους (Πολιτ. Δ' ἢ Ζ', σ. 1336) καὶ ὁ Ἐρμογένης (Προγμν. 4.) λέγων «Τὸν μύθον πρῶτον ἐξιοῦσι

ἢ ἀδυνάτου αὐτῶν ὑπάρξεως. Ἡ καταλληλοτέρα ὕλη πρὸς διήγησιν εἶναι ἡ λαμβανομένη ἐκ τοῦ κύκλου τῆς παιδικῆς ἐνεργείας. Πρὸς εὐκολωτέραν δὲ καὶ μονιμωτέραν ἀντίληψιν, ἔτι δὲ καὶ πλεονα ἐπίσχυσιν τῆς φαντασίας, καλὸν εἶναι ὅπως τὰ διάφορα διηγήματα συνοδεύωνται καὶ δι' εἰκόνων ζωηρῶν καὶ πιστῶς τὰ ἀντικείμενα παριστανουσῶν. Τὰ διηγήματα δὲν πρέπει νὰ δημιουργήσονται χάριν δῆθεν τῆς τῶν νέων ἡθοποιήσεως, ἀλλὰ νὰ ἴηαι φυσικά, ἐνέχοντα ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἡθοποιῶν στοιχείον καὶ πλεονα ὄντα οὐχὶ ἐν ἀποφθέγμασι παραινετικῶς, ἀλλ' ἐν πράγμασι διδακτικῶς. Τὰ διηγήματα πρέπει νὰ ἴηαι αἰσθητικά καὶ νὰ μὴ ἴηαι ἀπεραντά καὶ πολυπλοκά, ἀλλ' ἀπλά καὶ τοσοῦτον ἐκτεταμένα, ὥστε νὰ παρέχῃσι σαφῆ εἰκόνα εἰς τοὺς παῖδας. Ἡ δὲ διήγησις πρέπει νὰ ἴηαι σαφῆς καὶ μεθοδικῆ, ἀκριβοῦς καὶ ὠραία, εὐθύμως καὶ ἰλαρά, σκοπὸν ἐπιδιώκουσα τὴν τε ἀνάπτυξιν τοῦ νοῦ καὶ τὴν διάπλασιν αὐτῆς καρδίας τῶν παιδίων.

Εἰς τὴν διηγηματικὴν διδασκαλίαν ἀνήκει καὶ ἡ μετ' ὠδῆς ἢ ἄνευ ὠδῆς ἀπαγγελία διαφόρων ποιημάτων, συμφωνούντων μὲν πρὸς τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ παιδός, ἐκλεκτῆν δὲ καὶ διαφέρουσαν ὕλην περιεχόντων. Τὰ ποιήματα ταῦτα κατὰ πρῶτον μὲν ἀπαγγέλλονται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ διδασκάλου, ὅστις ποιεῖται καὶ σὺντομόν τινα καὶ καλλιαισθητικὴν τοῦ κειμένου ἀνάλυσιν· εἶτα δὲ ἀπαγγέλλονται μετ' ὠδῆς ἢ ἄνευ ὠδῆς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ μαθητοῦ, ὃν περ θαυμαστικῶς τέρπει τὸ μέτρον καὶ ὁ ρυθμός. Τὰ ποιήματα ταῦτα, μικρὰ ὄντα καὶ οἰονεὶ παιδιὰ τις τοῦ παιδικοῦ πνεύματος, οὐχὶ δ' ἐπαχθὲς βάρος τῆς μνήμης, πρέπει νὰ ἴηαι μορφωτικά μᾶλλον τῆς καρδίας ἢ διδακτικά τοῦ νοῦ. Τὴν διαμορφωτικὴν δύναμιν τῶν ποιημάτων ἀνομολογῶν καὶ ὁ διάσημος παιδαγωγός Κ. Richter ἐν τῷ στεφανωθέντι αὐτοῦ συγγράμματι «Ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία ἐν ταῖς στοιχειώδεσι τάξεσι», ἀποφαίνεται ὡς ἐξῆς: «Μεῖζον σημασία πρέπει

προσάγειν τοῖς νέοις, διότι τὰς ψυχὰς αὐτῶν πρὸς τὸ βέλτιον ρυθμίζειν δύναται καὶ ἐπιπέλους ὄντας αὐτοὺς ἀξιοῦσι πλάττειν φαίνονται δὲ τούτῳ χρησάμενοι καὶ οἱ ἀρχαῖοι». — Ἀνάγνωθι καὶ τὴν ἡμετέραν πραγματείαν. Περὶ ῥυθμῶν καὶ τῆς παιδαγωγικῆς αὐτῶν ἀξίας ἐν τῷ Εὐαγγελικῷ Κήρυκι τοῦ ἔτους 1871, σελ. 250. Ὁ δὲ σεβαστὸς ἡμῶν καθηγητὴς Τ. Ziller, ὁ μετὰ καὶ ἄλλων καθηγητῶν διδασκῶν ἐπιστοχῶς τὴν παιδαγωγικὴν ἐπιστήμην ἐν τῷ τῆς Λειψίας πανεπιστημίῳ, ἄγαν ὑπερημῶν τὴν διαπλαστικὴν τῶν μύθων ἀξίαν, θεωρεῖ αὐτοὺς καταλλήλους ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς κέντρον τῆς πρώτης σχολικῆς διδασκαλίας καὶ ὡς μέτρον πρὸς διεξαγωγὴν τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας (Ziller, Lehrplan von Leipzigs Uebungsschule für Stündirende im ersten Schuljahre 1862).

ν' αποδοθῆ εἰς τὴν ποιητικὴν ὕλην, εἴτε αὕτη ἀσμάτια εἶναι, εἴτε μῦθοι, εἴτε καὶ ἱστορίαι ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς κτλ., ἅτινα βιωτικὴν τινα σχέσιν ἢ ἠθικὴν τινα ἰδέαν ἐν εὐαρμόστῳ καὶ ὡραία μορφῇ παριστῶσι καὶ διὰ λόγου αἰσθητοποιούσι. Ταῦτά μάλιστα συντελοῦσιν ὅπως πληρώσωσι μὲν τὴν ψυχὴν τῶν παιδῶν χάραξ καὶ λύπησιν πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον, θερμάνωσι δὲ αὐτὴν πρὸς πᾶν ὅ,τι εὐγενὲς καὶ ἀγαθόν, διεγείρωσι δ' ἐν αὐτῇ τὴν ἀπέχθειαν πρὸς πᾶν τὰ κακὰ καὶ εὐτελεῖ κτλ.»¹

Ἀμφότεροι οἱ τρόποι οὗτοι τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, ὅ τε περιγραφικὸς καὶ ὁ διηγηματικὸς, οἱ διενεργούμενοι ὅτε μὲν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, ὅτε δὲ ὑπὸ τῶν μαθητῶν, προκαλοῦνται διὰ διαφορῶν ἐρωτήσεων, ἐκκτέρωθεν ἀπευθυνομένων, καὶ τὸν ἐξωτερικὸν τύπον τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας ἀποτελοῦσιν. Αἱ ἐρωτήσεις, ἅς ἀπευθύνει ὁ διδάσκαλος πρὸς τοὺς παῖδας, οὐδένα ἕτερον σκοπὸν πρέπει νὰ ἐπιδιώκωσιν ἢ νὰ παρασχῶσιν ἀφορμὴν ἵνα αὐτοὶ οὗτοι οἱ παῖδες ἔνθεν μὲν ἐποπτεύωσι τὰ ἀντικείμενα, ἔνθεν δὲ παριστῶσι διὰ λόγου τὰς ἑαυτῶν ἐποπτείας· ὡσαύτως καὶ ἡ χρῆσις τῆς τε περιγραφῆς καὶ διηγήσεως, ἡ γινουμένη ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, πρῶτιστον σκοπὸν πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν εἰς τοὺς παῖδας κατὰδεξιὸν τοῦ τρόπου τοῦ ἐρευνᾶν καὶ ἐκτιθέναι τὰ ἀντικείμενα. Ἀμφότεροι οὗτοι οἱ σκοποὶ πηγάζουσιν ἐκ τοῦ πρῶτιστου σκοποῦ τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, προτιθεμένης τὴν προαγωγὴν τῆς ἐποπτικῆς καὶ λεκτικῆς δυνάμεως τοῦ παιδός. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι, προΐουσης τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, οἱ παῖδες πρέπει νὰ ἀφίνωνται ἐλεύθεροι ὅπως ποιῶσιν αὐτοὶ τὰς τε περιγραφὰς καὶ διηγήσεις τῶν ἀντικειμένων, καὶ ὅτι, ὅσω μᾶλλον προάγονται πνευματικῶς οἱ παῖδες, τοσούτω μείζων ἐλευθερία πρέπει νὰ παρέχεται εἰς αὐτοὺς εἰς τε τὸ ἐποπτεύειν καὶ τὸ λαλεῖν, διδομένης εἰς αὐτοὺς ἀφορμῆς οὐ μόνον εἰς τὸ ἀποκρίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἐρωτᾶν.

Οὕτως ἀσκούμενοι καὶ διδασκόμενοι οἱ παῖδες καθίστανται ἀυτενεργοί. Ἡ δὲ ἀυτενεργία αὕτη πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃται οὐ μόνον διὰ τῆς ἐποπτικῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ πάσης ἐτέρας διδασκαλίας.

Συγχεφαλοιοῦντες τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα περὶ τοῦ ἔργου τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, παρατηροῦμεν ὅτι δι' αὐτῆς ἔνθεν μὲν κοινολογοῦνται εἰς τοὺς παῖδας τὰ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δυνάμενα νὰ ἐποπτευθῶσιν ἀντικείμενα· δίδεται εἰς τὸ πρᾶγμα ὄνομα καὶ παρέχεται ἀφορμὴ εἰς τὸ νὰ ζητηθῆ ἐν τῷ ὀνόματι τὸ πρᾶγμα, ὅποτε ἀνακαλεῖται διὰ τῆς φαντασίας καὶ ὁ ἐν τῷ ταμείῳ τῆς μνήμης κατατεθειμένος θησαυρὸς τῶν

¹ K. Richter, «Der Anschauungsunterricht in den Elementarclassen», 1869.

παραστάσεων· καταδεικνύονται αἱ μεταξὺ τῶν διαφορῶν ἀντικειμένων ὑπάρχουσαι σχέσεις καὶ ἀναφοραί, αἵτινες, ὅσω μᾶλλον προχωρεῖ τις ἀπὸ τῶν ἀμέσων ἐποπτειῶν εἰς τὰς ἐμμέσους, τοσούτω καθίστανται ποικιλώτεραι· προσδιορίζονται οἱ λεκτικοὶ τύποι τῶν διαφορῶν ἀντικειμένων ὡς καὶ οἱ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν καὶ ἀναφορῶν· ἐκ τοῦ εἶδους ἀναπτύσσεται τὸ γένος, ἐκ τοῦ συγκεκριμένου τὸ ἀφηρημένον, καὶ ἐκ τοῦ ἀφηρημένου τὸ μᾶλλον ἀφηρημένον, δι' οὗ γίνεται εὐχεροστέρα ἡ μετάβασις εἰς τὴν θεωρητικὴν διδασκαλίαν· ἔνθεν δὲ προάγεται ἡ καλλιαισθησία τοῦ παιδός ἐν τῇ θέσῃ τῆς ἁρμονίας καὶ τοῦ κάλλους τῆς φύσεως· διεγείρωται ἡ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους συμπάθεια ἐν τῇ ἀναγνωρίσει τῆς σχέσεώς αὐτοῦ πρὸς τὰ λοιπὰ τῆς οἰκογενείας μέλη καὶ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους· ἀναξίωπτειται τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἐν τῇ κατανόησει τῆς σκοπιμότητος καὶ χρησιμότητος τῶν θείων δημιουργημάτων· κανονίζονται αἱ βιωτικαὶ καὶ χρησιμότητες τῶν θείων δημιουργημάτων· κανονίζονται αἱ βιωτικαὶ καὶ χρησιμότητες τῶν ἐπιμιγνυμένων πρὸς ἀλλήλους τοῦ παιδός σχέσεις ἐν τῇ παρατηρήσει τῶν ἐπιμιγνυμένων πρὸς ἀλλήλους προσώπων τῶν τε μύθων καὶ ἱστορικῶν ἀνεκδότων. Διὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, ὀξύνονται μὲν αἱ αἰσθήσεις τοῦ παιδός, προάγεται δὲ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ, ἀναπτύσσονται δὲ αἱ τε διανοητικαὶ καὶ ἠθικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις, συγκομίζονται δὲ τὰ στοιχεῖα πάσης σχολικῆς γνώσεως, καὶ καθίσταται ὁ παῖς ἐπιτήδειος πρὸς ἐπιτυχῆ παρακολούθησιν τῶν πνευματικωτέρων τοῦ σχολείου σκοπῶν.

Ὅπως ἐπιτύχῃ ἡμῶς τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία· πρέπει νὰ ἐνεργῆται ἐλευθέρως, μηδὲν δεσμευομένη· μήτε ὑπὸ τῆς διδασκαλίας ὕλης, μήτε ὑπὸ τοῦ τρόπου τῆς ταύτης διαπραγματεύσεως· πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται ἵνα διδάσκηται ὡς ἴδιον καὶ αὐτοτελὲς μάθημα, οὐδὲ πρέπει νὰ συνάπτηται μεθ' ἐτέρας διδασκαλίας, εἶον μετὰ τῆς ἀναγνωστικῆς καὶ γραφικῆς διδασκαλίας, ὡς δοξάζει ὁ Κέχτριος, διότι πάσα σύνδεσις αὐτῆς μεθ' ἐτέρας διδασκαλίας βλάπτει ἀμφοτέρων τοὺς σκοπούς, ὡς παρακωλυούσης τῆς ἐνεργείας τῆς μιᾶς τὴν ἐνεργεῖαν τῆς ἐτέρας.¹

Ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία, ἥτις ἀποτελεῖ ἐν τῷ οἴκῳ, τοῖς νηπιαγωγείοις καὶ ταῖς δυοῖς στοιχειώδεσι τοῦ σχολείου τάξεσι (κατὰ δὲ τὸν Κέχτριον ἐν τῇ μιᾷ ἴδιον μάθημα, ἐν ταῖς λοιπαῖς τάξεσι τοῦ σχολείου καὶ ἐν γένει καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς τοῦ ἀνθρώπου σπουδῆς ἢ, κατὰ Κέχτριον, τοῦ ἀνθρώπινου βίου ἀποβαίνει ἀρχή.²

¹ Πρὸς E. Dittes, «Schule der Paedagogik», σ. 606.

² Kehr, «Die Praxis der Volksschule», σελ. 126. Πρὸς, καὶ Schumann, «Lehrbuch der Paedagogik» 1877, μέρ. Β, σ. 226.

Προσθεθῆτω ἐν σελ. 399, στ' 6—7 λέξεις. Ἐν σελ. 400, στ' 42 εἴτε ἐκ τῆς παρατηρήσεως εἰκόνων καὶ σχημάτων.

ΕΚ ΤΗΣ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑΣ
ΤΟΥ GUSTAV TAULOW.

BIBΛION A'.

ΚΕΦ. Α'.

Ἀπὸ τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς ἀναμορφώσεως.

§ 111.

Μεταβολὴ τῶν πραγμάτων ἐπὶ τὰ κρείττω, κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατονταετηρίδα. — Καὶ ὑπῆρχε μὲν μέχρι τοῦδε ἡ Λατινικὴ ὡς γλῶσσα τῶν παιδευμένων καὶ σοφῶν, ἀλλ' ἤδη ἤρξατο ἡ πρώτη κατὰ τοῦ λατινισμοῦ ἐθνικὴ ἀντίδρασις καὶ ἀντενέργεια. — Ὁ Δάντης — ὁ Βοκκάκιος — ὁ Πετράρχης (εἰσὶν οἱ κατὰ τοῦτο προεξάρχοντες). — Ἡ *lingua vulgaris* τῶρα ἀναφαίνεται ὡς τι τῶν οὐσιωδεδστάτων, καὶ ἡ μεταβολὴ τῆς λατινικῆς γλώσσης εἰς «ἀρχαίαν ρωμαϊκὴν» (*lingua classica*) ὑπῆρξε τὸ πρῶτον κατόρθωμα ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τῆς διδασκαλίας ἐν γένει. Οὕτω δὲ περαιτέρω παρουσιάζεται ἡ ἀνάγκη νὰ καταφύγη τις εἰς τὰς πηγὰς. Καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀναγεννᾶται Ῥωμαϊκὴ τις καὶ Ἑλληνικὴ ἀρχαιότης ὡς τι «ἕτερον» ἀπέναντι τοῦ παρόντος διακρινομένη. Μεγίστην πάλιν ὡς πρὸς τοῦτο σημασίαν φέρει ἡ Φλωρεντία, μεθ' ἣν εὐθὺς ἔρχονται προεξέχουσαι ἐπίσης ἡ Ῥώμη ἢ Βενετία, τὰ Μεδιόλανα καὶ ἡ Φερράρα. Ἀπὸ τῆς μίας δ' ἐπὶ τὴν ἄλλην τῶν πόλεων τούτων ἀλληλοδιαδόχως μεταναστεύουσιν οἱ φιλομαθεῖς καὶ πεπαιδευμένοι.

§ 112.

Ἀλλὰ μάλιστα δύο ἐξέχουσιν ἄνδρες, οἱ «κατ' ἐξοχὴν» μαθητῶν μορφωταὶ καὶ ἄριστοι διδάσκαλοι νὰ ὀνομασθῶσι δυνάμενοι. Ἰωάννης δ' ἐκ Ῥαβέννης διὰ τὴν περὶ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν βαθυτάτην αὐτοῦ γνώσιν καὶ πολυμαθὴ ἐμβρίθειαν καὶ ὁ Ἐρμανουὴλ Χρυσολωρᾶς διὰ τὴν ἀκριβῆ περὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα γνώσιν αὐτοῦ καὶ τὴν μεγάλην αὐτοῦ πολυμαθειαν. Μεγίστην δὲ φέρει σπουδαιότητα καὶ σημασίαν ἡ Κωνσταντινούπολις ἕνεκα τῆς εἰς τὴν δύσιν μεταφορᾶς καὶ καλλιέργειας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατονταετηρίδα. Ὁ Χρυσολωρᾶς ἀπέρχεται ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου εἰς Φλωρεντίαν, ὅπου τῷ 1396 ἐγένετο διδάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. «Ἐπτακόσια παρήλθον ἔτη, λέ-

¹ Ὅρα συνέχισαν ἐν σελ. 407.

γει τις τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἐξ ὅτου οὐδεὶς ἐγνώριζεν ἐν Ἰταλίᾳ τὴν ἑλληνικὴν γραμματολογίαν», καὶ ὅμως καλῶς πάντες γνωρίζομεν, ὅτι «πᾶσα μάθησις καὶ ἐπιστήμη ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων ἔχει τὴν καταγωγὴν αὐτῆς». Ὁ Βικτωρίνος ἐκ Φιλτρίας¹ ὑπάρχει ὁ πρῶτος γνωματεύσας ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα δεόν νὰ διδάσκηται πρὸ τῆς Λατινικῆς καὶ νὰ προτιμᾶται ταύτης. Κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ ταύτην μέγας γυμνασιακὸς διδάσκαλος ἐγένετο κυρίως ὁ Βαρίνος², καὶ λίαν ἄξιος λόγου τυγχάνει διότι ἀπ' αὐτοῦ, δυνάμεθα ὀρθῶς καὶ ἀσφαλῶς νὰ εἰπωμεν, ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν τὰ ἡμέτερα γυμνάσια ἐκεῖνα, ἐν οἷς ἄμα καὶ ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Λατινικὴ διδάσκονται φιλολογία.

§ 113.

Ἐκτοτε δ' ἐλευθερίου ἀγωγῆς ἐθεωρεῖτο ἡ γνώσις ἀμφοτέρων ἄμα τῶν γλωσσῶν. Καὶ οὕτως ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἡ νεωτέρα τῶν γυμνασίων ἐποχὴ. — Φιλομαθεῖς ἄμα καὶ *codices veteri* κατὰ μέγαν ποσὰ ἀποδημοῦσιν εἰς Ἰταλίαν. — Μετὰ τοῦτο ἐπανέρχεται πάλιν ὁ Πλάτων — ἡ Πλατωνικὴ τῆς Φλωρεντίας Ἀκαδημία. — Βραδύτερον αἱ τέχναι³ διὰ τῆς συντόνου δὲ σπουδῆς καὶ μελέτης τῶν τελευταίων τούτων ἐπανακάμπτει ἐν γένει πάλιν, ἀναγεννηθεῖσα οὕτως εἰπεῖν, ἡ ἀρχαιότης.

§ 114.

Ἐπίρρησθ τῆς Ἰταλίας ἐπὶ τὴν Γερμανίαν. Ῥουδόλφος Ἀγρικόλας. (*Rudolf Agricola*). Ρεϋχλίνιος (*Reuchlin* = Καπνίων, ὡς αὐτὸς ἑαυτὸν ἐξ-ελλήνησεν). Ἐρασμος — *latini homines*. — Ἡ ἐν Δεβεντρία (*Deventria, Deventer*) σχολή. — Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Ἡγιος (*Alex. Hegiuf*) λέγει τὸ περίφημον ἐκεῖνο: «τοῖς Ἑλλησιν ὀφείλομεν πάντα».

§ 115.

Τρία εἰσὶ τὰ σπουδαῖα ἐν Γερμανίᾳ μέρη, ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν γραμμάτων, καὶ κέντρα τῆς πνευματικῆς παιδείας καὶ μορφώσεως νὰ θεωρηθῶσι δυνάμενα⁴ δηλ. ἡ Schlettstadt, ἡ Ἐιδελβεργκ καὶ ἡ Τυβίγγη (*Heidelberg, Tübingen*). — Τὰ σχολεῖα μεταμορφοῦνται πανταχοῦ οὐ-

¹ Τὸ κύριον τούτου ὄνομα εἶναι, ὡς γνωστὸν Bittorino Ramboldini συνήθως ὅμως ὀνομάζεται ἀπὸ τῆς πατρίδος αὐτοῦ Feltre (1378—1446).

² Guarino ἐπὶ πενταετίαν παρὰ τῷ Χρυσολωρᾷ μαθητεύσας καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει δ' ἔτι πρὸς ἐκμάθησιν τῆς Ἑλληνικῆς διατρίψας. (1370—1460).

τως, ὥστε μεγάλη ἐδόθη ἐπὶ τὰ πρόσω ὠθησις τῆς νέας ἀγωγῆς, καὶ παιδεύσεως. Οἱ δὲ διευθύνται αὐτῶν, οἷοι ὁ Ἦγιος, ὁ Λάγγιος (Lange) ὁ Δρίγγενβέργιος (Dringenberg), ὁ Βούσχιος (Büsch), ὁ Βιμφλίγγιος (Wimphling) πάντα πόνον γενναίως ὑφίστανται, ὅπως ἀποβάλλωσιν ἀπ' αὐτῶν τὴν «σχολαστικὴν διδασκαλίαν» καὶ ἀντισταθῶσι τὴν κανονικὴν (interpretationem classicorum). Ἀλλὰ ταῦτα πάντα εἰσὶν ἄπλως ἀρχαί, ἀφ' ὧν καὶ αὐτοὶ εἶσι οἱ διδάσκαλοι ἔχουσι ἀνάγκην μαθήσεως. Αὐτὸς δ' ὁ τόσον ἐξακουστός σχολάρχος Ἦγιος εἶναι ἀνάγκη πρῶτον ὁ ἴδιος νὰ διδαχθῆ περὶ «σημασίας καὶ ἔτυμολογίας Ἑλληνικῶν καὶ Λατινικῶν λέξεων ἅμα δὲ καὶ περὶ συντάξεως». Ἀλλ' ὅτι πανταχοῦ ἐν τοῖς γυμνασίοις ἀμφοτέρω ἀὶ γλώσσαις ἐδιδάσκοντο, παρατηρεῖ τις σαφέστατα ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Λουθήρου ἐρμηγείας τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς Γαλάτας. (ἰδ'. Λουθήρου ἔργα μέρος Θ'. σελ. 405). «Ἐπειδὴ ἅπαντα τῶρα τὰ μέλη τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος μανθάνουσι τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν . . . ».

§ 116.

Κυρίως βρδυτέρον ἰδίᾳ δ' ἐπὶ Μελάγχθονος εἰσχωρήσας ἐφαρμόζεται ὁ ὀργανισμὸς τῶν διὰ τοὺς ἐπιστήμονας ὀρισμένων σχολῶν πληρέστερον. Τότε πρῶτον καταβάλλεται καὶ ὁ θεμελιὸς λίθος τῶν νῦν ὑπαρχόντων ἡμετέρων γυμνασίων, τότε δὲ κυρίως καὶ ἡ θεμελιώδης αὐτῶν διάτυπεται μορφή. Ὁ Νειτχάμμερος (Niethammer) ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ «*ueber den Humanismus und Phelanthropismus*» ἐν σελ. 13 λέγει τάδε «κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον τῆς ἀναγεννήσεως τῶν παλαιῶν γραμμάτων καὶ ἐπιστημῶν, ὅστις εἶχε δώσει τὴν θεμελιώδη αὐτοῦ μορφήν εἰς τὰ δημόσια ἡμῶν διδασκαλικά καθιδρύματα, τὴν εἶτι καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐν γένει ἰσχύουσαν . . . ».

ΚΕΦ. Ε΄.

Ἀπὸ τῆς ἀναμορφώσεως μέχρι Φρειδερίκου τοῦ μεγάλου.

§ 117.

Ἐν γένει τὸ ἀναγκαῖον τῆς διδασκείας τῶν σχολείων ἕνεκα τῆς ἀναμορφώσεως. — Ἐρως τοῦ Λουθήρου πρὸς τὰς ἀρχαίας γλώσσας. Ἡ γνώμη αὐτοῦ ὅτι «χωρὶς τῆς γνώσεως καὶ κατανοήσεως αὐτῶν τὰ ὑψηλὰ συμφέροντα τῆς Ἐκκλησίας τῆς πολιτείας καὶ τοῦ ἀτόμου, οὔτε νὰ ἐνοηθῶσιν οὔτε νὰ ἐφαρμοσθῶσιν ἐν τῇ πράξει εἶναι δυνατὸν. Ὁ καθολι-

κὸς αὐτοῦ νοῦς» — φιλοσοφία, πειραματικαὶ καὶ πραγματικαὶ γνώσεις, μουσικὴ. — Τὸ ἀπόφθεγμα αὐτοῦ περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.

§ 118.

Ἀλλ' ἂν καὶ ὁ Λουθήρος εἶχεν ἀρκετὸν νοῦν καὶ ἐνθουσιασμὸν ἐπίσης καὶ ὑπὲρ τῶν σχολικῶν πραγμάτων, ἂν καὶ αἱ ὑπηρεσίαι αὐτοῦ καὶ εἰς τοῦτον ἐπίσης τὸν κλάδον τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας διαμένουσιν ἀθάνατοι, πάλιν ὅμως κατ' ἐξοχὴν ὑπάρχει ὁ φίλος αὐτοῦ Μελάγχθων, ὁ δικαίως *præceptor Germaniæ* ἀληθῆς καὶ τῶν γυμνασιακῶν μετ' ἀπαραιτήτου ζήλου ἐπιλαθόμενος.

Ἡ θέσις δ' αὐτοῦ πρὸς τὸ γυμνάσιον τῆς Νυρεμβέργης, καὶ ὁ ἐπὶ τῇ ἐγκαινιάσει τοῦ γυμνασίου τῆς πόλεως ταύτης ἐκφωνηθεὶς λόγος αὐτοῦ κατὰ τὸ 1526 λίαν ἐνδιαφέροντα ὑπάρχουσιν.

§ 119.

Ἐκτοτε ὁ Μελάγχθων διηνεκῶς προσκαλεῖται ὡς σύμβουλος πανταχοῦ εἰς τὰ τῶν γυμνασίων. Ἐθὺς δ' ὁ ἴδιος καὶ διδασκαλικά συνέγραψε βιβλία. Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς γλώσσης γραμματικὴν κτλ. κτλ. Λέγει δὲ περὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὅτι «αἱ κανονικαὶ σπουδαὶ ἀνεφάνησαν πάλιν πρὸς ἀνόρθωσιν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ὅλης εἰς κατὰπτωσιν καὶ παρακμὴν περιελθούσης θεολογίας».

§ 120.

Ἐπιρροὴ τοῦ Μελάγχθωνος ἐπὶ τοὺς φίλους καὶ μαθητὰς αὐτοῦ, ὅσοι εἰς τὸ διδασκαλικὸν ἐπεδίδοντο ἐπάγγελμα. Ὁ φίλος αὐτοῦ Καμεράριος (Camerarius) τοῦ ἐν Νυρεμβέργῃ γυμνασίου διευθυντῆς διὰ τούτου ἰδίως παρωμμήθησαν οἱ δύο μεγάλοι γυμνασιακοὶ διδάσκαλοι ὁ Βλεντίνος Τροτσενδόρφιος (Valentin Trozendorf) καὶ ὁ Μιχαὴλ Νέανδρος, ὧν ὁ μὲν πρῶτος διευθυντῆς τοῦ ἐν Godberg σχολείου χρηματίσας ὑπῆρξε πνεῦμα ὅλως παιδαγωγικόν, ἅμα δὲ πῶς καὶ αὐστηρὸν εἰς τοὺς τύπους, ὁ δὲ δεύτερος γυμνασιαρχὸς τοῦ ἐν Ilfeld γυμνασίου.

§ 121.

Πρῶτος δ' εἶναι ὁ Τροτσενδόρφιος ὁ καταστήσας τοῦ γυμνασίου τὴν θέσιν εὐθραὴν καὶ ἄμεσον πρὸς τὸ πανεπιστήμιον. Ἐν τῇ σχολικῇ διατάξει τοῦ ἔτους 1548 λέγει τάδε «σκοπὸς τοῦ σχολείου εἶναι νὰ παρασκευάζωνται οἱ παῖδες, ὥστε μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν αὐτῶν νὰ δύνανται νὰ σπουδάζωσιν ἐν ἀνωτέροις ἐδικαῖς σχολαῖς π. χ. θεολογικῇ, ἱατρικῇ, φιλοσοφικῇ καὶ νομικῇ».

§ 122.

Ἀλλὰ τοὺς πάντας ὑπερέβαλεν ὁ ἰδρυτὴς τοῦ ἐν Στρασβούργῳ γυμνασίου κατὰ τὸ ἔτος 1538 Ἰωάννης Στούρμιος (Johann Sturm) ἐντελεστάτην γυμνασιακὴν διάταξιν [πρόγραμμα] ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ ἐν τῷ «de litterarum ludis recte aperiendis».

§ 123.

Ἐπὶ τούτου ἄρχεται ἰδίως ἢ μετὰ συνειδήσεως τῶν γυμνασίων διοργανώσεις. — Διαίσεις γυμνασίων εἰς τάξεις. Προσέτι παρεδόθη εἰς ἡμᾶς ἀπ' αὐτοῦ προερχομένη καὶ εἰδησις τῆς βαθμιαίας προόδου τῆς διδασκαλίας. — Εἰσάγονται αἱ ἐξετάσεις (examina scholae) ὁμοίως ἢ διδασκαλία δραμάτων ἰδίᾳ τραγωιδιῶν κτλ. κτλ. τώρα τὸ πρῶτον εἰσάγονται κτλ.

§ 124.

Ἡ δ' ἐπιρροή αὐτοῦ ἐπὶ τὴν διασκευασίαν καὶ τὴν οἰκοδομήν τῶν γυμνασίων δὲν φέρει τόσην μεγάλην σημασίαν. — Ὁ αὐτὸς ἐπίσης ἔθηκε τὸν οργανισμόν τῶν ἐν Lauingen Trübach Hornbach σχολῶν ὁ δὲ μαθητῆς αὐτοῦ Schenk ἐτακτοποίησε τὸ ἐν Αὐγούστη (Augsburg) γυμνάσιον, ἐν ᾧ ὁ ἕτερος αὐτοῦ μαθητῆς ὁ Κρούσιος, τὸ τοῦ Meiningen. Ἄλλ' ὁ Στούρμιος εἶχε προσέτι ἰδιάζουσαν τινα ἐπιρροήν καὶ ἡ γνώμη αὐτοῦ εἶχε μεγάλην βαρῦτητα ἐπὶ τὰς μετὰ ταῦτα γενομένας σχολικὰς διατάξεις ἀπὸ μέρους τῆς κυβερνήσεως. Πρὸς τούτοις δὲ καὶ τὰ διδασκτικὰ αὐτοῦ βιβλία εἶχον διαδοθῆ ἀνά πᾶσαν τὴν Γερμανίαν.

§ 125.

Ὅτι ἀκόμη ὑπελείπετο πρὸς βασιμωτέραν καὶ ἐντελεστέραν ἀναδιοργανώσιν τῶν γυμνασίων ἦσαν αἱ σχολικαὶ διατάξεις. Ἀλλὰ καὶ αὗται δὲν ἐβράδυναν πλέον νὰ φανῶσι. Καὶ :

Ἄ μὲν ἐν Βυρτεμβέργῃ τῷ 1552 καὶ 1582 (ἀνεθεωρήθησαν τῷ 1660) ἐδημοσιεύθησαν τοιαῦται. Ἐν ταύταις εὐρίσκομεν «Γερμανικὰς σχολὰς» «Λατινικὰς σχολὰς» κτλ. ἅμα δὲ καὶ πληρεστέρας καὶ ἀριβεστέρας εἰδησεις «περὶ τῶν τάξεων τῶν σχολῶν καὶ τῶν ἐν αὐταῖς διδασκομένων». Ἐπίσης δὲ καὶ «μοναστηριακὰς σχολὰς» ἀπλῶς εἰς ἱερῶν καὶ ἱερωμένων μόρφωσιν ὀρισμένας ὡς καὶ τὸ «Τυβιγγαῖον ἴδρυμα» κατάστημα παιδαγωγικὸν ἐν Στουτγάρδῃ ἐξ 6 τάξεων συνιστάμενον, καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1689 εἰς γυμνάσιον μεταβληθέν.

Ἐ δὲ ἐν Σαξωνίᾳ τῷ 1580. Αἱ σχολικαὶ αὗται διατάξεις εἰσὶν εἰλημμένοι ἐκ τοῦ ἀνωτέρω αὐτολεξεί. Οὕτως εὐρίσκομεν καὶ ἐνταῦθα «Γερμα-

νικὰς σχολὰς» διδασκαλεῖα ἰδιωτικὰ ἀτομικὰ (Particularschulen) ἀπὸ 6 τάξεις συγκείμενα. Πρὸς τοῖς ἀτομικοῖς δὲ τούτοις σχολείοις τάξεις ἄλλαι ἀνώτεραι, αἵτινες ν' ἀποτελῶσιν ἴδιον διδασκαλεῖον διὰ θεολόγου δὲν προσετίθεντο ὡς ἐν Βυρτεμβέργῃ, ἀλλὰ πρὸς τοῦτόν τὸν σκοπὸν ὑπῆρχον μόνον αἱ τρεῖς «ἡγεμονικαὶ καλούμεναι σχολαί» ἐν Meissen, Grimma καὶ Schulpforta δι' ἅπαντας ἐν γένει τοὺς μέλλοντας ἀνωτέρων οἰωνδῆποτε μαθημάτων σπουδαστάς. Ἐκεῖνοι δὲ πάλιν τῶν σπουδαστῶν ἐγίνοντο ἀποδεκτοί, ὅσοι εἶχον ἀποπερατώσει τοῦλάχιστον τὴν τρίτην τάξιν τῶν «ἀτομικῶν» σχολῶν. Τῷ 1773 δὲ ἐδημοσιεύθη ἐπιδιορθωμένη καὶ ἐπιυξημένη σχολικὴ διάταξις διὰ τὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Γερμανίας ὡς καὶ τὰ τῆς χώρας τῆς Σαξωνίας σχολεῖα, ἅτινα ἦσαν τρία τὸν ἀριθμὸν.

Καὶ γ' τῷ 1588 ἐδημοσιεύθη ἡ «ratio et institutio studiorum societatis Jesu». Καὶ αὕτη δ' ἔχει ἐπίσης τὴν μεγίστην ὁμοιότητα πρὸς τὴν σχολικὴν διάταξιν ἥτοι τὴ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῆς σχολῆς τοῦ Στουρμίου, ὡς καὶ ἡ σχολικὴ διάταξις τῆς Σαξωνίας καὶ Βυρτεμβέργης.

§ 126.

Κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον διμλεῖται ἡ Λατινικὴ γλῶσσα ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐν ᾧ ἡ Ἑλληνικὴ λίαν παρεμείληθη, οὕτω μείνασα ὀπίσω μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, ἂν καὶ ὁ Βορρικός Στέφανος εἶχεν ἐκδόσει ἅπαντας τοὺς κανονικοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς ἐξαίρεσει τοῦ Ἀριστοφάνους μέγιστον τρέφων τὸν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἔρωτα, ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς ὁποίας ἀσυγκρίτως πλείοτερον ἢ ὑπὲρ τῆς Λατινικῆς εἰργάσατο. Ἄλλ' ὡς φαίνεται οἱ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντες συγγραφεῖς δὲν εἶχον ἀκόμη ἀρκούντως εἰσχωρήσει εἰς τὰ σχολεῖα, ἅτινα καὶ ἐθεωροῦντο ἔτι ὡς latinae scholae, καθὼς πράγματι ἦσαν καὶ ὀνομάζοντο. Ἄλλως πράγματι ἀπὸ τῆς 15^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἄρχονται τῆδε κἀκεῖσε ἀναφερόμεναι τινες ἐπιθέσεις κατὰ τῆς Λατινικῆς γλώσσης καὶ τοῦ πρὸς ταύτην ὑπερβολικοῦ ἔρωτος. — Ἐν τούτοις ὁμοῦ τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου ἡ πεποίθησις ὅτι «ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα δεῖν νὰ μανθάνηται πρὸ τῆς Λατινικῆς καὶ νὰ προτιμᾶται ταύτης» ἱσταται ὅλως μεμονωμένη χωρὶς τινος ἄλλου βοηθοῦ. Καὶ ἰσχυρῶς μὲν ἤδη ὁ Ἑρασμος τοὺς τὸν Κικέρωνα πιθηκίζοντας, ἀλλ' ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ὁ «Κικερωνιαδὸς» αὐτοῦ οὐδεμίαν ἐνεποίησεν ἐπὶ τοῦ Σπουργίου ἐντύπωσιν. Ποῦ λοιπὸν τώρα καταδείκνυνται αἱ πρῶται κατὰ τῶν γυμνασίων ἀποτελεσματικαὶ προσβολαί;

§ 127.

Ἀνάγκη ὅπως κατανοήσῃ τις τὰς κατὰ τῶν γυμνασίων προσβολὰς, ὅποια αὐταὶ κατὰ τὰ τέλη τῆς 15'. καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 17'. ἑκατονταετηρίδος παρουσιάζονται, ἐπαναστρέψας νὰ διερευνήσῃ τοῦ χρόνου τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω τροπὴν, πῶς αὕτη δ. ἀ. τοῦ Βάκωνος παρήχθη.

§ 128.

Αἱ ἄμεσοι τῶν χρόνων ἐκείνων κατὰ τῶν γυμνασίων προσβολαὶ παρουσιάζονται κυρίως ἐξεγειρόμεναι διὰ τοῦ Ρατιχίου (Ratich). Ὁ Ραουμῆρος (Raumer) ἐν «τῇ γενικῇ ἱστορίᾳ τῆς παιδαγωγίας αὐτοῦ συγκεφαλαιοῖ τὰς προσβολὰς ταύτας εἰς 16 λόγους· ἀλλὰ πάλιν τούτους τοὺς 16 δύναται τις νὰ συμπερίστείλῃ εἰς τὸν ἓνα τοῦτον «ὅτι τὰ humaniora ἀνακηρύττονται μόνον ὑπὲρ τῶν γνώσεων, ὅσων ἀνάγκη ἀπόλυτος ὑπάρχει, καὶ δι' ὧν ἀπλῶς ἡ εὐθεία τοῦ βίου κυρίως ζητεῖται. Ἐκ τούτου δὲ καὶ αἱ φράσεις «ποικιλία καὶ διάφορα τῆς μνήμης συμπιλήματα» «κρούειν ἐπὶ μεθόδου» «μανθάνειν ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ» «διὰ τῆς μητρικῆς γλώσσης ἀρχεσθαι» κτλ.

§ 129.

Καὶ ὅμως οὐδεμία οὐσιώδης μεταβολὴ εἰσεχώρησε μέχρι τῆς Βεστωλικῆς εἰρήνης. Τοῦναντίον οἱ δημοσιευθέντες μετὰ εἰρήνην ταύτην κανονισμοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκολουθοῦσιν ἀκόμη τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας τῆς 15'. ἑκατονταετηρίδος ὡς π. χ. οἱ σχολικαὶ κανονισμοὶ τῆς Φραγκφούρτης παρὰ τὸν Μοῖνον τῷ 1654.

§ 130.

Κατὰ τὸ τέλος τῆς 17'. ἑκατονταετηρίδος τὰ γυμνασιακὰ λαμβάνουσι σπουδαῖον χαρακτῆρα. Οἱ μαθηταὶ χρεωστοῦσι μᾶλλον νὰ σιωπῶσιν ἢ νὰ ὀμιλῶσι κακῶς Λατινιστί, νὰ μανθάνωσι δὲ δι' ἐπιμόνου ἀναγνώσεως καὶ συντόνου μελέτης τῶν κανονικῶν συγγραφέων τὴν ὀρθοέπειαν καὶ ἀκρίβειαν ἐν τῷ λέγειν. Τὸ πρῶτον δὲ νῦν ἔρχονται εἰς χρῆσιν γερμανο-λατινικαὶ γραμματικαὶ· ἡ δὲ λατινικὴ γλῶσσα δὲν ἐπιβάλλεται πλέον εἰς τοὺς μαθητὰς νὰ ὀμιλῆται καθ' ἑκάστην. Τῷ 1793 ὁ Θωμάσιος ἐδίδαξε δημοσίᾳ Γερμανιστί. Μέγα δὲ σχολικῶν διαταγμάτων πλήθος δημοσιεύονται καὶ τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν ἀντὶ πάσης ἄλλης ἀπαιτοῦσιν. Ἀθάνατος δὲ καὶ ἀείμνηστος θά διατελῇ ἡ ὑπηρεσία τοῦ Χριστιανοῦ Βολφίου (Christian Wolf), ὅτι Γερμανιστὶ ἐφιλοσόφησε· κατὰ τοῦτο δ' ἐν μέρει δυνάμεθα ν' ἀποκαλέσωμεν αὐτὸν δεύτερον Δούθηρον «τότε δύναται, ἔλεγεν, ἡ Λατινικὴ γλῶσσα ν' ἀποβῇ κανονικὴ δι' ἔθνος οἰονόμηποτε, ὅταν πρῶτον διὰ τὸ ἔθνος τοῦτο καταστῇ νεκρά».

ΚΕΦ. 7'.

Ἀπὸ Φρειδερίκου τοῦ Μ. μέχρι τῆς σήμερον.

§ 131.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὑποδηλωθεῖσων τούτων ἀντιδράσεων, εἰς ἃς καὶ τοῦτο προσθετέον, ὅτι καὶ ἡ Γαλλικὴ γλῶσσα εἶχεν ἀρχίσει νὰ εἰσχωρῇ καὶ νὰ διαδίδηται καὶ εἰς τὰ γυμνάσια, ἀναφαίνεται Φρειδερίκος ὁ Μ. μεθ' οὗ κολλοσσαία παρουσιάζεται τῶν γραμμάτων ἢ ἐπὶ τὰ κρείττω τροπὴ. Οὐσιώδεις καὶ λίαν ἀξίας λόγου πηγὰς εἰς κατανόησιν τῆς παιδαγωγικῆς διαμορφώσεως κατὰ τὸν χρόνον Φρειδερίκου τοῦ μεγάλου ἔχομεν τοῦ Νειτχαμμέρου τὴν συγγραφὴν «Der streit des Philanthropismus et Humanismus in der Theorie des Erziehungsunterrichts unserer Zeit,» καὶ τοῦ Ἐγέλου τὴν «κρίσιν περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.» Ἐν τούτοις πρὸ τοῦ Μ. Φρειδερίκου δὲν ὑπῆρχον ἀκόμη τόσοσιν οὐσιώδεις καὶ σημαντικαὶ πραγματικαὶ ἀντιφάσεις· καὶ παρουσιάζεται μὲν ἐπ' αὐτοῦ πῶς ἤδη ἔτοιμος ὁ πραγματισμὸς (Realismus) ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἀλλ' ὅμως τῆς δημοτικῆς συνειδήσεως καὶ ἰσχυρότατος λόγος. Καὶ πῶς λοιπὸν κατορθοῦται τούτο;

(Ἐρπεται συνέχεια.)

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

ΚΑΙ ΚΑΘΟΔΙΚΗ ΨΗΦΟΦΟΡΙΑ.

Le peuple qui a les meilleurs écoles est le premier peuple; s'il ne l'est pas aujourd'hui, il le sera demain.

J. SIMON—i' Ecole.

Ὅταν ὁ Πλάτων, ἀπογοητευθεὶς ἐκ τῆς ἀρξαμένης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀποστροφῆς καὶ ἀποσυνθέσεως τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἀπεσῆρετο ἐν τῷ ἀσύλῳ τῆς ἰδίας σκέψεως καὶ ἀτομικότητος, διὰ δὲ τῆς εὐρείας αὐτοῦ διανοίας ἐδημιούργει νέον κοινωνικὸν κόσμον, τολμηρὰν σύνθεσιν πολιτικῆς ἰδέας, καὶ ἔγραψε τὴν Πολιτείαν, τὸ ὑψητέστερον τοῦτο προῖον τῆς πολιτικῆς συλλήψεως πάντων τῶν αἰώνων, ἕξον ἐν τούτοις πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀξιώσεις τῆς πραγματικότητος, διετύπου τὴν ἀκόλουθον πρὸς τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ καὶ τὰς κατόπιν γενεὰς νοουθεσίαν: «Ἐὰν μὴ ἡ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλεῖς τε νῦν λεγόμενοι καὶ δυνάσται φιλοσοφήσωσι γνησίως τε καὶ ἱκανῶς καὶ τοῦτο εἰς ταύ-

τὸν ζυμπέση, δύναμεις τε πολιτικῆ καὶ φιλοσοφίας, τῶν δὲ νῦν πορευομένων χωρὶς ἐφ' ἑκάτερον αἱ πολλαὶ φύσεις ἐξ ἀνάγκης ἀποκλεισθῶσιν, οὐκ ἔστι κακῶν παῦλα — ταῖς πόλεσι, δοκῶ δ' οὐδὲ τῷ ἀνθρώπινῳ γένει, οὐδὲ αὕτη ἡ πολιτεία μῆποτε πρότερον φυῆ τε εἰς τὸ δυνατὸν καὶ φῶς ἡλίου ἴδη, ἦν νῦν λόγῳ διεληλυθάμεν»¹ Οὐδεὶς τότε ἴσως κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς ἀρχομένης πτώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐμελέτησεν, ἢ προσέσχε τοῦλάχιστον τὸν νοῦν εἰς τὰ θέσφατα ταῦτα τοῦ μυσταγωγοῦ τῆς Ἀκαδημείας καὶ ἡ Πολιτεία, μεγαλοπρεπῆς πετῆσις ὀνειροπόλου πνεύματος, ἀπωλέσθη, ἐλάχιστον ἔχνος ἀπολιπούσα, ἐν μέσῳ τῶν πυκνῶν σκιῶν, αἵτινες ἐκάλυπτον τὸν οὐρανὸν τῆς φθινοῦσης ἑλληνικῆς κοινωνίας.

Τί ἐσκέπτετο ἄρα ὁ θεωρητικὸς τῆς Πολιτείας, ἀπαιτῶν τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπινον γένος, οἷον πανάκειαν τῶν κατατρυχόντων τὴν κοινωνίαν δεινῶν καὶ σώτηριαν; Τίς ἦτο ἡ ἀληθὴς ἔννοια τῶν λόγων αὐτοῦ, ζητοῦντος νὰ φιλοσοφήσῃ πρῶτον τὸ ἀνθρώπινον γένος, οὕτω δὲ πολιτευόμενον νὰ εὐδαιμονήσῃ; Ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἐθάπτετο ὑπὸ τὰ ἐρείπια του, πρὶν ἢ ἡ κοινωνία ἐμβριθῶς μελετήσῃ καὶ ὀριστικῶς ἐπιλύσῃ τὸ ὑπὸ τῆς Σφίγγος τῆς Ἀκαδημείας τεθὲν τοῦτο αἰνίγμα· ἀτελῆ συλλάβων τὴν ἔννοιαν τῶν ὕρων τῆς κοινωνικῆς προόδου, κατέρρεεν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐν μέσῳ τῆς μελαγχολίας καὶ τῆς ἀποκαρτερήσεως τῶν Στωϊκῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τὰς ὤρυγας τῆς εὐωχίας καὶ τῶν ὀργίων τῶν Ἐπικουρείων, πραγματοποιοῦντων οὕτως ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἀναπτύξει τὴν κοινὴν μίσην παντὸς ἀνθρώπινου ὄντος, κατ' ἀνάγκην κυφοροῦντος ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ζωῇ καὶ οὐσίᾳ αὐτοῦ ἀναπόδραστα τὰ σπέρματα τοῦ θανάτου.

Ταύτην τὴν φωτεινὴν σκέψιν ἔρριπτεν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀνθρωπότητος ὁ θεῖος ὀπτασιαστής· Ἡ ἱστορικὴ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ πείρα, ἐμπνευσίς τις προφητικῆ, ἥτις ἀείποτε ἐπέρωσε τὴν διάνοιαν τοῦ φιλοσόφου, καθίστων πολυσήμαντον τὸ δόγμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶδετο κατὰ τὴν ἀλήθειαν μόνον κοινωνίας, ὅπως ὀριστικὴν λάβη ὑπόστασιν ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ἀληθείᾳ καὶ πραγματικότητι. Ἐκτοτε ἡ ἀνθρωπότης ὑπὸ διαφόρους πολλάκις τύπους, ἀλλὰ κατὰ τὸ αὐτὸ ἀείποτε πνεῦμα ἀπεπειράθη τὴν ἐξεύρεσιν κατὰ τὴν ἀλήθειαν λύσεως, δυναμένης νὰ ἐπενέγκῃ τὴν ἁρμονίαν ἐν τῷ κοινωνικῷ αὐτῆς βίῳ, τὴν κτῆσιν τοῦ πόθου ἐκείνου ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ἀναπτύξει, οἷον ὀνειροπόλοι αὐτὸν ὁ δημιουργὸς τῆς Πολιτείας, μάτην ἀναμένων τὴν πραγματώσιν αὐτοῦ παρά γενεάς, ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς ὁποίας ἡ ἀτομικὴ ἀπόψις καὶ ὁ ἐγωισμὸς εἶχον στειώσει πᾶσαν πηγὴν καθολικωτέρας σκέψεως καὶ ἐνεργείας. Παρήλθον αἰῶνες ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐτέλε-

¹ Πολιτ. Β'. 473, Δ. ε.

εθίσαν ἐπαναστάσεις καὶ μεταβολαί, νέα προσθέσασαι ἱστορικὰ στρώματα ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ ἀνθρώπινου βίου, ἡ δὲ ἱστορία, ἀπὸ τοῦ περιφανοῦς αὐτῆς ὀκρίδαντος, μάτην πρόκειται περιφανὲς δίδαγμα τῆς ἀληθοῦς ἔννοιας τῶν θεσφάτων τοῦ φιλοσόφου τῆς Πολιτείας. Καὶ σήμερον, ὡς πρὸ δισχιλίων καὶ ἐπέκεινα χρόνων, ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία κέκληται ἀείποτε, οἷον εἰ μὴδὲν διδαχθεῖσα, μὴδὲν μαθοῦσα, νὰ ἐξεύρῃ τὴν προσήκουσαν λύσιν — τῆς παύλας τῶν κακῶν ταῖς πόλεσι· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῷ ἀνθρώπινῳ γένει.

Α'.

Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην τοιαύτην ἐν τῇ ἀρχαιότητι, περὶ πολλοῦ ποιησαμένη τὴν ἠθικὴν αὐτῆς ἀνάπτυξιν καὶ ἀνατροφὴν, εἰ καὶ ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ, κατέρρωσεν ἐν τούτοις νὰ πραγματώσῃ εἰς μέγαν βαθμὴν τὸ ἰδανικὸν ἐκεῖνο τῆς πνευματικῆς χειραφεσίας καὶ ἀνεξαρτησίας τοῦ ἀτόμου, τὸ ὁποῖον μετὰ ζήλου ὀφείλει νὰ ἐπιδιώκῃ πᾶσα κοινωνία. Ἐκ τῶν περισθεωσῶν μέχρις ἡμῶν ἱστορικῶν εἰδήσεων συμπεραίνομεν, ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀνατροφή καὶ παιδείσις ἦτο τὸ πρῶτον καὶ κυριώτατον τῶν ἐλευθέρων ἐκείνων πολιτειῶν μέλημα, τὸ δὲ ἀκόλουθον ὑπὸ τοῦ Αἰλιανοῦ μνημονεύμενον ἀνέκδοτον περιφανῶς μαρτυρεῖ πᾶς ἀπόψις τῆς ἀρχαίας πολιτείας περὶ τῆς σημασίας καὶ τῆς ἰσχύος τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν κοινωνίᾳ ἐλευθέρᾳ ὀργανωμένῃ: «Ἡνίκά τῆς θαλάσσης ἤρξαν Μυτιληναῖοι, τοῖς ἀφιστεμένοις τῶν συμμάχων τιμωρίαν ἐκείνην ἐπήρητησαν, γράμματα μὴ μανθάνειν τοὺς παῖδας αὐτῶν, μὴδὲ μουσικὴν διδάσκεισθαι· πασῶν κολάσεων ἡγνησάμενοι βαρυτάτην εἶναι ταύτην, ἐν ἀμουσίᾳ καὶ ἀμαθίᾳ καταβιῶναι.»¹

Ἡ πολιτεία, ὁ ἀπόλυτος οὗτος ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ δεσπότης, ἦτο αὐτεπαγγέλτως καὶ ὁ παιδαγωγὸς τῆς κοινωνίας· οἱ δὲ καθεστηκότες νόμοι ἐξήρτων ἀπ' αὐτῆς τὰ ἀφορῶντα τὴν ἀνατροφὴν τοῦ πολίτου καθ' ὅλα τὰ στάδια τῆς ἐκπαιδεύσεως· τυραννία ἀναμφιβόλως κατὰ τὰς νεωτέρας περὶ ἐλευθερίας θεωρίας, στεροῦσα τὸν πολίτην τῆς αὐτοβουλίας ἐκείνης, ἥτις εἶναι ἀναγκαῖος ὅρος τῆς ἀναπτύξεως τῶν κοινωνιῶν, ἀλλὰ συγγνωστὴ καὶ καταληπτὴ διὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀποστολὴν τῆς πολιτείας ἐκείνης, ἐντὸς τῶν τειχῶν ὀρισμένης πόλεως περικεκλεισμένης.

Ἡ ἀρχαία πολιτεία ἔφερε τὸν τύπον καὶ τὸν χαρακτῆρα οἰκογενείας· ἡ παράδοσις ἀνεδιόβαζεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν ἀρχὴν τῆς πόλεως εἰς ἕνα γενάρχη, θεμελιωτὴν, πολλάκις δὲ καὶ ἐφέστιον αὐτῆς προστάτην· συνεπῶς ὅλα τὰ μέλη τῆς πολιτείας ἐθεωροῦντο ἀπόγονοι μιᾶς καὶ τῆς αὐ-

¹ Περικλῆς ἱστορίας I. VII, XV.

τῆς ἀρχηγόνου οἰκογενείας, κατὰ τὰ αὐτὰ ἔθιμα καὶ τοὺς αὐτοὺς νόμους κυβερνωμένης. Καὶ ἐντεῦθεν ἡ διάρκῃς τυραννία, ἣν ἐξήσκει ἡ πολιτεία, εἰς ἀνώτερόν τι ὄν τὴν ἀρχὴν ἀνάγουσα καὶ δίκην γενάρχου ἀξιοῦσα τὴν διεύθυνσιν τῶν μελῶν τοῦ κοινωνικοῦ σώματος.

Ἡ μουσικὴ, ἡ παιδείσις ἐν τῇ εὐρείᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ, ἦτο κατ' ἐξάχην τὸ γινώρισμα λαοῦ ἐλευθέρου καὶ ἀνεξαρτήτου. Καὶ εἰς τίνα ἄλλα αἰτία ν' ἀποδοθῆ ὁ ὠραῖος καὶ εὐγενῆς ἐκεῖνος πολιτισμός, τοῦ ὁποίου τὰ ἴχνη καὶ ἡ φυσιογνωμία οὐδέποτε θέλουσιν ἀπολεσθῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἢ νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ παράγόμενον καθολικῆς τοῦ λαοῦ παιδείσεως καὶ ἀναπτύξεως; Δὲν ἦσαν ἀναμφιβόλως μεμονωμένοι ἀτομικότητες, ζῆναι πρὸς τὸν ἄλλον κόσμον, οἷονεὶ φωτειναὶ πυραμίδες ἐν μέσῳ τῆς ἐρήμου δεικνύουσαι τὸν ἀρχαῖον πολιτισμόν, οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, παρ' οἷς συγκεντροῦται ὅ,τι μέγα καὶ ἔξοχον παρήγαγε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐν τῇ σταδιοδρομίᾳ αὐτοῦ διὰ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἡ ἐμφάνεια τῶν μεγάλων ἀνδρῶν δὲν εἶναι τυχαῖόν τι γεγονός· γεννήσεως, εἶναι ἀποτέλεσμα μακρᾶς ἐμμένου ἐργασίας ἐνὸς ἔθνους καὶ μιᾶς κοινωνίας. Ὅπως σκέψεως, ὁπόσου πόνου τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐγένετο ἀνάγκη πρὸς παραγωγὴν ἐνὸς Αἰσχύλου, ἐνὸς Φειδίου, ἐνὸς Περικλέους, ἐνὸς Ἀριστοτέλους! Ὁ Φειδίᾳς ἀπεικάζων τὴν Ἀθηνᾶν ἢ τὸν Ὀλύμπιον Δία, ὁ Αἰσχύλος διατραγοῦσιν τὰ πάθη τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ Προμηθεῖ, δὲν ἐξέφραζον μόνον ἀτομικόν τι αὐτῶν ἰδεῶδες, προσωπικὴν τινὰ σκέψιν, ἦσαν ἀπλοὶ ἀντιπρόσωποι καὶ παράγωγοι ἐθνικῶν αἰσθημάτων καὶ σκέψεων, διερμηνεῖς τῆς ἰδέας λαοῦ ἐνατενίζοντος καὶ αἰσθανομένου ἐν τοῖς δημιουργήμασι τοῦ τεχνίτου ἢ τοῦ συγγραφέως ἴδια συναισθήματα καὶ πάθη, τὴν ἀπεικασίαν καὶ προσωποποίησιν τοῦ ἰδίου ἐσωτερικοῦ κόσμου, ἐξωτερικὴν λαμβάνοντος οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν.

Ἀντίθετον φαινόμενον παρίστησιν ἡ Ῥώμη, οὐδέποτε αἰσθανθεῖσα τὴν ἀνάγκην τῆς καλλιέργειας τοῦ πνεύματος, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν σημασίαν καὶ τὴν εὐγένειαν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἔθνος στρατιωτικὸν καθ' ὅλοκληρίαν, οἰκτρῶς παρημέλησε τὴν δημοσίαν αὐτοῦ παιδείσιν καὶ τὴν πνευματικὴν βελτίωσιν, καὶ ἐντεῦθεν ἡ θλιβερὰ ἐκείνη πτώσις κατὰ τὴν παρακμὴν τοῦ δημοσίου αὐτοῦ βίου, ἥτις ἀποτελεῖ μίαν τῶν λυπηροτάτων σελίδων τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας. Οὔτε ἐπὶ τῆς δημοκρατίας, οὔτε ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας κατενοήθη ἡ ἀνάγκη καθολικῆς τινος παιδείσεως, ἥς ἐν μέρει μόνον ἐτύγχανον αἱ ἀνώταται τῆς κοινωνίας τάξεις· ὁ πνευματικὸς βίος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ εἶναι ἀμυδρὰ ἀντιγραφῆς· σκιαῦγιά τις μόνον τῆς λαμπρότητος τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ· ἀπόλυτος στρατιω-

τικὴ καὶ διοικητικὴ συγκέντρωσις, ἀπορροφήσασα πᾶσαν ἰκμάδα ζωῆς καὶ αὐτενεργείας τοῦ ἔθνους, ἀπεμάρανε διὰ τοῦ χρόνου πᾶσαν τοῦ κοινωνικοῦ ὄργανισμοῦ ζωτικότητα. Παράδοξον εἰ καὶ τροφίμοι τῆς ἑλληνικῆς παιδείσεως καὶ ἐπιστήμης οἱ μεγάλοι ἐπαναστάται, οἱ τολμηροὶ ἐκεῖνοι μεταρρυθμίσταί τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας, οἱ Γράκχοι, ὁ Καίσαρ, ὁ Αὔγουστος, ἐν ταῖς ἀνατρεπτικαῖς αὐτῶν ἐπιχειρήσεσιν, οὐδέποτε κατενόησαν τὸν ἀληθῆ παράγοντα τῆς εὐδαιμονίας καὶ τῆς συντηρήσεως ἐνὸς ἔθνους — τὴν παιδείσιν αὐτοῦ· ἡ ἐθνικὴ ζωὴ ἦτο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον μηχανῆ, ἐνεργοῦσα κατὰ τὴν βούλησιν τοῦ κέντρου· αὐτὸς δ' ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Καισάρων ἐστεμμένος ἐνθουσιαστής τῆς στωϊκῆς αἰρέσεως, ἐν ταῖς ἀσκητικαῖς αὐτοῦ μελέταις, ἥμιστα φαίνεται κατανοήσας ποῦ ἔγκειται ἡ ἀληθῆς ἐννοία τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς ἰσχύος ἐνὸς ἔθνους. Καὶ οὕτως ἐχαλαρώθη, ἀποτριβεῖσα ἐπὶ τέλους, ἑλλείψει ἐλαίου ἡ μηχανὴ τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτείας.

Ὁ Χριστιανισμὸς, συλλαβὸν τελειότεραν τὴν ἰδέαν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας, ἀπεπειράθη ἐν ταῖς πρώταις αὐτοῦ ἡμέραις νὰ ἐπιτελέσῃ ὅ,τι δὲν ἠδυνήθη ἡ Ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία· δεδιωγμένος τῆς κυβερνήσεως, ἀνεκάλυψε τὸ μέγα μυστήριον τῆς ἰσχύος αὐτοῦ ἐν τῷ ἐλευθέρῳ συνεταιρισμῷ, ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ πνευματικῇ παιδείσιν τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας. Ἐν ἔτι βῆμα πρὸς τὴν πρόοδον κατενόησε τὸν ἀνθρώπον ἐλευθέρων κοινωνικὸν ὄν, δρῶντα καὶ ἔξω τῆς σφαίρας τῆς πολιτείας, τοῦ ἔθ' ὅπερ ἠρνεῖτο αὐτῷ ἡ ἀρχαία πολιτικὴ θεωρία. Ἀπέκνησεν τῆς ἐγωιστικῆς ἐκείνης κοινωνίας, ἐλαυνομένης ὑπὸ τῶν παθῶν καὶ τῶν ἐνστικτῶν τοῦ ταπεινοτέρου αἰσθητισμοῦ, ἡ νέα ἐκκλησία προανήγγειλε τὴν χειραφεσίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· οὕτως ἐκρατύνη ἐν τῇ πάλῃ, θριαμβεύσασα ἐπὶ τέλους ἐν τῷ ἀγῶνι· ἀλλὰ, κατισχύσασα, ἀναθάσασα ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου, παρεγνώρισεν ἑαυτὴν καὶ τὴν ἀποστολήν αὐτῆς — διδασκατικὸν θέαμα διὰ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ ἰδέαν ἀξιοῦσαν κατὰ τὸ ἴδιον πρότυπον νὰ διαμορφώσῃ τὴν κοινωνίαν· ἐκεῖνη, ἥτις ἀγωνιζομένη ὑπὲρ τοῦ ἀληθοῦς, συνετέλεσε νὰ παραγάγῃ τὸν ἡρωϊσμόν ἐκεῖνον τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας, τὸν διακρίνοντα τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ, θριαμβεύσασα ἤδη, καταχρασθεῖσα τὴν δυνάμιν τῆς, κατεβίβασε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα μέχρι τοῦ βαθμοῦ ἐκείνου τῆς ταπεινώσεως, ἐν ᾧ βλέπομεν αὐτὸ κυλινδούμενον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ μέσου αἰῶνος· ἦτο ὀδυνηρὰ ἀληθῶς ἐκείνη ἡ λιποθυμία· μακρὰ νύξ, οὐδ' ὑφ' ἐνός καταναυαζομένη ἀστρου· ἡ εὐγενῆς παράδοσις τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ,

διεκόπη, πνευματική δὲ καὶ πολιτική δουλεία ἀνέστειλαν πάσης προόδου τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα.

Ἡ *Ἀναγέννησις* τελείται ὑπὸ τοῦς οἰωνοὺς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Περὶ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα ἰδρύονται τὰ πανεπιστήμια, ἐργαστήρια τῆς κυοφορουμένης προόδου ἐν Βοωνία ἢ μελέτη τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου καὶ βραδύτερον ἢ εἰσαγωγή τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν τῇ ἐπιστήμῃ διὰ τῶν Ἀράβων, ὡς τοῦ αὐτοῦ ἔρα πάσης γνώσεως, προσομιάζουσι τὴν ἐξέγερσιν τῶν λαῶν ἀπὸ τῆς ἀγλῆς τῆς ἀμαθείας ἢ ἀλήθεια λαμβάνει ἐσημέραι σάρκα καὶ πραγματικότητα, ἥς τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἀναγκάζεται πολλὰκις νὰ αἰσθανθῇ καὶ αὐτὴ ἢ ἀνὰ τὰ σκότει παπταίνουσα καὶ πολεμῶς πρὸς πᾶσαν πρόοδον διατεθειμένη καθολικὴ ἐκκλησία.

Τὸ *πανεπιστήμιον*, εὐγενὲς ἱερὸν τοῦ νέου τῆς Εὐρώπης βίου, φυτῶριον ζωηρῆς βλαστῆσεως, καθίσταται ὁ κυριώτατος μοχλὸς τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς ἀποστολῆς τῶν νέων ἰδεῶν, αἵτινες ἄρχονται ταράσσουσαι, δίκην ριπῆς ἀνέμου, τὰ ἀκίνητοῦντα βεῖθρα ταλματώδους λίμνης. Ἀπὸ τοῦ πανεπιστημίου δὲ ἐξέρχονται οἱ μέγιστοι τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως, οἵτινες προανεκαίνισαν τὸν πνευματικὸν βίον τῆς νεωτέρας Εὐρώπης.

Ἡ *Μεταρρύθμισις* ἀπέρρεεν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθέρας προσωπικότητος ἤτο ἢ ἀνάστασις τοῦ ἀτόμου ἐλευθέρου, ἀνεξαρτήτως σκεπτομένου καὶ ὀρώντος ἐν τῇ κοινωσίᾳ. Ἐντεῦθεν αἱ προσπάθειαι τοῦ Λουθήρου ὑπὲρ τῆς καθολικῆς παιδεύσεως. Ζωηρὸν ὑπὲρ αὐτῆς ἐνδιαφέρον διαπνέει ἅπαντα τὰ συγγράμματα καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ μεγάλου μεταρρυθμιστοῦ. Ἐφρόνει ὅτι ἡ ὀλιγορία τῶν παιδῶν εἶναι ἢ ἀφορμὴ τῆς ἐκπτώσεως τῆς χριστιανωσύνης καὶ ἔγραψε τὰ ἐπόμενα ἀξιολομηθέντα λόγια εἰς τοὺς δημοτικὸς συμβούλους καὶ ἄρχοντας τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ, ζητῶν παρ' αὐτῶν τὴν σύστασιν σχολείων: «Πράγματι μεταξὺ πάντων τῶν ἀμαρτημάτων, δι' ὧν δυνάμεθα νὰ ἐπιβαρυνθῶμεν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν ἐστὶν ἄξιον τοσοῦτον αὐστηρῆς τιμωρίας, ἢ τὸ ἀμάρτημα, δι' οὗ καθιστάμεθα ἔνοχοι ἐνώπιον τῶν παιδῶν, παραμελοῦντες τὴν παιδευσιν αὐτῶν καὶ τὴν ἀνατροφήν. . . Ὁ ἀληθὴς πόλεός τις πλοῦτός, ἢ σωτηρία αὐτῆς καὶ ἢ ἰσχυρὸς ἔγκεινται ἐν τῇ κτήσει πολιτῶν πεπαιδευμένων, ἐντίμων, καλῶς ἀνατετραμμένων. Ἄν δὲ σήμερον εἶναι τοσοῦτον σπανία ἢ συνάντησις παρομοίων πολιτῶν, τίνες εἰ μὴ σεῖς, ἄρχοντες, οἱ ὑπόλογοι, ἐπιτρέψαντες νὰ αὐξάνωσι δίκην δένδρων ἐν τῷ δάσει; Ἡ ἀμάθεια εἶναι δι' ἕνα λαὸν ἐπιμυθνοτέρα τῶν ὀπλων τοῦ ἐχθροῦ. . . Φρονῶ ὅτι ὁ ἄρχων ὀφείλει νὰ ὑποχρεῶνῃ τοὺς πολίτας ἢ ἀποστέλλωσι

τὰ παιδιά αὐτῶν εἰς τὸ σχολεῖον. Ἐφρόνει, ἂν ἢ ἀρχὴ δικαιούται ἐν χρόνοις πολέμων νὰ ἐξαναγκάζῃ τοὺς δυναμένους νὰ ὀπλοφορῶσι νὰ λαμβάνωσι τὸν δερμάτινον σάκκον καὶ τὴν σκωριῶσαν αὐτῶν λεπίδα, πῶσω μᾶλλον δὲν δικαιούται νὰ ἐξαναγκάζῃ τοὺς ὀπληκούς ἢ ἀποστέλλωσι τὰ παιδιά αὐτῶν εἰς τὸ σχολεῖον.»¹

Ἐταῖρος τοῦ Λουθήρου ἐν ταῖς ἀγῶσι τῆς μεταρρυθμίσεως, ὁ *Bugenhagen*, εἶναι ὁ πρῶτος διοργανωτὴς τῆς δημοτικῆς παιδεύσεως ἐν Γερμανίᾳ ἢ δοθεῖσα ὄθησι δὲν σταματᾷ διαμαρτυρούμενοι Γερμανοὶ ἡγεμόνες ἀμιλλῶνται ἐπὶ τῇ προαγωγῇ καὶ ἀναπτύξει τοῦ λαοῦ, ἥς ἀσφαλέστατα τίθησι θεμέλια ἐν Πρωσίᾳ *Φρειδερίκος ὁ μέγας* διὰ τοῦ ἐν ἔτει 1763 δημοσιευθέντος *ρελικίου κατοντισμοῦ τῶν Σχολείων*, πρὸς ἐκτίμησιν τοῦ ὀποίου παρατίθεται ὡδε τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἄρθρον: «Πρὸ παντὸς ἐπιθυμοῦμεν ἵνα οἱ ἡμέτεροι ὀπληκοὶ συγγενεῖς, κληδεμόνες, κύριοι, πέμπωσιν εἰς τὸ σχολεῖον τὰ παιδιά, ὧν τὴν εὐθύνην ὀπέχουσι, ἄρρενα καὶ θήλεα ἀπὸ τοῦ πέμπτου αὐτῶν ἔτους, τηρῶνται δ' ἐν αὐτῷ διαρκῶς μέχρι τοῦ δεκάτου τρίτου ἢ δεκάτου τετάρτου ἔτους τῆς ἡλικίας. Τὰ παιδιά δὲν δύνανται νὰ καταλίπωσι τὸ σχολεῖον, οὐ μόνον πρὶν ἢ διδαχθῶσι τὰς οὐσιώδεις ἀρχὰς τοῦ χριστιανισμοῦ, γινώσκωσι δὲ τὸ γράφειν καὶ ἀναγινώσκειν καλῶς, ἀλλὰ προσέτι πρὶν ἢ ὧσιν εἰς κατάστασιν ἢ ἀποκριθῶσιν εἰς τὰς ἀπευθυνθησομένας αὐτοῖς ἐρωτήσεις κατὰ τὰ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων προσδουτερίων ἐπιδοκιμασησόμενα διδακτικὰ βιβλία.»² Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο τῆς Πρωσίας ἔσπευσαν ἀμέσως νὰ μιμηθῶσιν ἢ Ἐλβετία, ἢ Ὀλλανδία, παρέχουσαι οὕτω πραγματικὴν ὑπόστασιν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Μεταρρυθμίσεως, αἵτινες ἤρξατο ἤδη κυφοροῦσαι ἐν τῷ πνεύματι τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωσίας.

Διὰ τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, διὰ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ διαχέονται ἀνὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς κοινωσίας ἀκτίνες ζωηρότεραι καὶ τηλαυγέστεραι ἢ ἢ ἄνηκον μεταξὺ τῶν ἐπιλέκτων τῆς ἱστορικῆς ταύτης περιόδου οἱ σκαπαναῖς ἐκεῖνοι τοῦ παρελθόντος, οἵτινες, ὡς ὁ Ἰωάννης Ἰάκωβος Ρουσσώ, διαμαρτυρούμενοι ἠνοῖξαν τοὺς ἄσλους τοῦ Αἰόλου τῆς Ἐπαναστάσεως, ἵνα χύσωσι τὸν ἀνεμον τῆς ἐξεγέρσεως ἀνὰ πᾶσαν γωνίαν τῆς λευθαρούσης εἰσέτι Εὐρώπης. Ὁ Αἰμύλιος—*das Naturevangelium der Erziehung*—ὡς ἀπεκάλεσεν αὐτὸν ὁ *Gaethe*, ἦτο ἢ διατύπωσις τῶν ἰδεῶν τῆς ἀρχομένης ἀναστάσεως δὲν στερεῖται ἀληθῶς καὶ οὗτος ἐλαττωμάτων,

¹ An den christlichen Adel deutscher Nation von des geistlichen Standes Besserung.

² Παρὰ Jules Simon—Γ'École.

ὡς ἅπαντα τὰ βιβλία τοῦ ἰδιορρύθμου φιλοσόφου· ἀλλ' εἶναι ἀτίμητον κατὰ τὰ προτερήματα ἐπανερχόμενος εἰς τὴν φύσιν, ἥτις τοσοῦτον εἶχε παραγνωρισθῆ μεχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ τῆς ὁποίας τοσοῦτον ἠσθάνθη τὴν γοητεῖαν καὶ τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ὁ συγγραφεὺς τοῦ Αἰμυλίου, ἐτίθει τὰ θεμέλια τοῦ νέου παιδαγωγικοῦ συστήματος, ἀπορρέοντος κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἐπ' αὐτῆς βασιζομένου. Ἦτο ἰσχυρὰ διαμαρτύρησις κατὰ τοῦ παρελθόντος, προσβολὴ κατὰ τοῦ αἰῶνος, κατὰ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ὑποκρισίας τοῦ ὁποίου ἀντέτασσε τὴν εἰλικρινεῖαν καὶ τὴν καθαρότητα τῆς ἀποκαλυπτομένης ἀληθείας. Δι' οὐδενὸς ἄλλου μέσου ἠδύνατο νὰ καταγωνισθῆ ἡ διαφθορὰ καὶ ἡ ἐξαχρείωσις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἢ δι' ἐμβοιθοῦς διδασκαλίας, ἥτις ἐξευγενίζουσα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, διδάσκουσα εἰς αὐτὴν τὰ δίκαιά της, τὸν ἐκπολιτευτικὸν αὐτῆς προορισμὸν, ἤθελεν ἐξαγνίσει τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τοῦ ρύπου τοῦ παρελθόντος καὶ ἀναβίβασαι αὐτὸν εἰς ἀνωτέραν ἠθικὴν σφαῖραν. Δικαίως ὁ Αἰμύλιος ἐπέσυρε κατ' ἑαυτοῦ τοὺς κεραυνοὺς τῆς ἐκκλησίας.¹ Εἶναι εὐτυχῆς, πλήρης μέλλοντος ἡ ἰδέα ἐκείνη, ἥτις ἔρχεται εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἀποκαλύπτεται καὶ ἀν' ἐπισείσεται κατ' αὐτῆς τὸ φάσμα τῆς ἐξοντώσεως, προσγελά αὐτὴ ἐν τῷ μεμακρυσμένῳ ὀρίζοντι ἡ ἀνατολὴ τῆς νίκης καὶ τοῦ θριάμβου. Οὕτω δὲν παρήλθε πολὺς χρόνος, καὶ ὁ Αἰμύλιος, ἐπὶ τὸ θετικώτερον διαμορφούμενος καὶ διατυπούμενος ὑπὸ τοῦ Ἐλβετοῦ παιδαγωγοῦ Πεσταλόττη, εἰσέδυνε εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν συνείδησιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἥτις διὰ τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασεως, τῶν ἰδεῶν καὶ κηρυγμάτων αὐτῆς ἀνεκαίνιζε νέαν περιόδον ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

B'.

Ἐποῖον ἦτο τὸ ἔργον τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασεως; Δὲν εἶναι ὡδε ὁ κατάλληλος τόπος, ἵνα τεθῆ ὑπὸ ἔρευναν καὶ συζήτησιν τὸ θέμα τοῦτο. Ἐν τούτοις θεωρητικοὶ ἀπασῶν τῶν σχολῶν συναντῶνται ἐν τῷ αὐτῷ σημείῳ, ὅσον καὶ ἀν' ἀναχωρῶσιν ἐξ ἀντιθέτων ἐπόψεων, ὅτι διὰ τῆς μεγάλης ταύτης μεταβολῆς, κοσμοϊστορικὴν σχοῦσι σημασίαν, ἀρχεται νέα περίοδος ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος· ἅπασαι αἱ ἰδέαι, οἱ θεσμοί, οἱ νόμοι διαπνέονται ὑπὸ τοῦ πνεύματος αὐτῆς· ἔκτοτε

magnus abintegro sæclorum nascitur ordo.

¹ Ἄμα τῇ δημοσιεύσει αὐτοῦ ὁ Αἰμύλιος ἀνεθεματίσθη ὑπὸ τοῦ τότε ἀρχιεπισκόπου τῶν Παρισίων Χριστοφόρου de Beaumont, ἀλλ' ὁ ἀδικηθεὶς φιλόσοφος εὐγενῶς καὶ μετ' ἀξιοπρεπείας ἀπεκρίθη εἰς τὸν κατ' αὐτοῦ ἀφορισμὸν, δεχθεὶς πρῶτος καὶ χριστιανικώτερος τοῦ μισαλλοδόξου ἀρχιεπισκόπου.

Ἐλευθερία, ἰσότης, ἀδελφότης καὶ τὸ κατακόρυφον σημεῖον τῆς τριαδικῆς ταύτης μονάδος—ἡ κυριαρχία τοῦ λαοῦ, καθίστανται αἱ ἀρχαὶ, αἱ μητέρες ἰδέαι πάσης προόδου, πάσης συνθέσεως τῆς κοινωνίας· οἱ ἀρχαιότεροι τύποι τοῦ τέως ὑφισταμένου κοινωνικοῦ καθεστώτος ἀλλοιοῦνται καὶ ἐξαφανίζονται ἢ διὰ τῆς προόδου καὶ τοῦ χρόνου, ἢ διὰ τῆς βίας. Οὕτω τὸ ἔργον τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασεως δύναται νὰ διατυπωθῆ ὡς ἡ χειραφεσία τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ πνεύματος, ἐλευθέρως δρῶντος ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ διὰ τῆς ἰδίας βουλήσεως διατυπῶντος τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ.

Ἄλλ' ἡ κοινωνία, ἀνκηρῶσα τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς, χειραφετηθεῖσα πάσης αὐθεντίας, ἀνέλαβε μὲν δικαιώματα, ἀλλ' ἄμα καὶ καθήκοντα· ζῶσα ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ ἰσότητι, ὀφείλει νὰ ποιῆ κατάλληλον τούτων χρῆσιν, ἄλλως ἀπώλως. Κοινωνικὴ ἐλευθερία ἄνευ πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐλευθερίας εἶναι φοβερὰ ἄβυσσος, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὀφείλει νὰ προσέχη πᾶσα σωφρονουσα κοινωνία.

Ἡ ἀνθρωπίνη πρόοδος εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἱστορικῆς ἐργασίας τῶν λαῶν, ἄμα δὲ τὸ ὑπέρτατον τέλος, πρὸς ὃ τείνει πᾶσα κοινωνία· τί δὲ εἶναι ἡ πρόοδος αὐτῆ, ἢ ἡ σύνθεσις πασῶν τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἐλευθέρως διανοουμένου καὶ δρῶντος; Ἄλλὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἡ καλλιέργεια τοῦ νοῦς, ἡ λογικὴ τούτέστι ἀνάπτυξις τῶν δυνάμεων ἐκείνων, δι' ὧν τελεῖται ἡ πρόοδος. Πᾶσα ἐλευθερά πολιτεία—κοινωνία ἀνταξία τῆς ἀποστολῆς της, εἶναι ἀρχιτεκτονικὸν οἰκοδόμημα, ὑπὸ τὰς στοᾶς τοῦ ὁποίου συναθροίζονται πᾶσαι αἱ γενεαί· ἀλλὰ τὸ οἰκοδόμημα, ὅπως ἢ στερεόν, ὅπως διατελῆ ἀκράδαντον, ὀφείλει νὰ κτισθῆ ἐπὶ στερεοῦ καὶ ἀσφαλοῦς ἐδάφους μὴ κινδυνεῦον νὰ κλονισθῆ ὑπὸ τῆς πρώτης πνοῆς ἐναντίου ἀνέμου· ἀλλὰ τὸ ἔδαφος τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶναι αὐτὴ ἡ κοινωνία, καθίσταται ἀσφαλές μόνον διὰ προσηκούσης ἀναπτύξεως· οὐδὲν δένδρον δύναται νὰ παραγάγῃ εὐχύμους καὶ ζειδῶρους καρποὺς ἄνευ προηγουμένης καλλιέργειας, ἄνευ γῆς καταλλήλου, ἄνευ θερμότητος καὶ ἀέρος.

Νέον, ἀκράτητον, ἰσχυρὸν ρεῦμα ἰδεῶν διαπνέει τὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης δευρὴν ἐνεκαίνισθη σύγκρουσις καὶ πάλιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Καθὼς τὰ ἀντιτιθέμενα ἀλλήλοις καὶ συγκρουόμενα ἠλεκτρικὰ ρεύματα ἐν τῇ ἀτμοσφαιρᾷ, ἐπιφέρουσι τὰς ἀστραπὰς, τοὺς κεραυνοὺς, τοὺς νετούς, καταστρέφοντα πολ- λάκις, ἀλλ' ἄμα καὶ ζωοποιοῦντα τὴν φύσιν, κατ' ἀνάλογον τρόπον τὰ αὐτὰ φαινόμενα παράγουσιν ἀνάλογα ἀποτελέσματα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ

σύγκρουσις δὲ αὐτὴ παρήγαγε τὴν Μεταρρύθμισιν, τὴν πρώτην ἔκφρασιν τῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ νεωτέρου πνεύματος, καὶ εἶτα τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν, τὴν καθαρωτέραν διατύπωσιν τῶν ἰδεῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος, ἐφ' ὧν βασιζέται καὶ θεμελιούται τὸ οἰκοδόμημα τῆς νεωτέρας κοινωνίας.

Ἐν τούτοις μὴ προτρέχωμεν τῶν πραγμάτων, ἵνα μὴ προσκόψωμεν.

Ἐλευθερία, Ἰσότης, Κυριαρχία τοῦ λαοῦ! εἶναι εὐγενεῖς πόθοι ἀναντιρρήτως, ἀλλὰ πόθοι μόνον, ὅποτε ὁ ἄνθρωπος στερεῖται τῆς ἀναπτύξεως ἐκείνης, ἥτις ἐξυψοῦσα αὐτὸν ἐν τῇ σφαιρᾷ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου καὶ ἐξευγενίζουσα ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν, καθίστησιν ἱκανὸν πρὸς τὴν πλήρη κατανόησιν τῆς σημασίας, ἣν κέκτηται ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ. Τί εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἄνευ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἥτις εἶναι ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ αὐτοσυνειδησία τῆς κοινωνίας; Ἐρωτήσατε τὸ χρησθήριον τῆς ἱστορίας: Ἦτο ἐλευθέρᾳ ἡ Ἑλλάς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πτώσεως αὐτῆς, ὅποτε ὁ κυρίαρχος λαὸς τῶν Ἀθηναίων ἀνήγειρε 360 ἀνδριάντας εἰς Δημήτριον τὸν Φαληρέα, ἵνα καταρρίψῃ αὐτοὺς τὴν ἐπαύριον, ἐπανεγείρων αὐτοὺς καὶ πάλιν θλιβερὰ σήματα τιμῆς τοῦ πρώτου δημαγωγοῦ ἢ τυράννου, ὅστις ἤθελε κολακεύσει τὰ πάθη τοῦ ὄχλου καὶ παραπλανήσει τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ματαιοφροσύνην καὶ ἐπιπολαιότητα. Ἐλέγετο ἐλεύθερος καὶ κυρίαρχος ὁ λαὸς τῆς Ῥώμης, ὅποτε μετρησιούτο εἰς ψευδῆ ὕψη ὑπὸ τῆς ὑπόουλου διαλεκτικῆς τοῦ Ἀντωνίου, ἵνα καταπέσῃ ἐπὶ τέλους ἐξηντλημένος καὶ γονυκλινῆς πρὸ τοῦ εἰδώλου τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐφαντάζετο τὴν ὑψίστην ἔκφρασιν τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτοῦ κυριαρχίας: ὁ λαὸς ἐκεῖνος, ὁ στερούμενος τῶν πρώτων στοιχείων πάσης πνευματικῆς τροφῆς καὶ ἀναπτύξεως, ἀλλ' ἀπλούστατα εὐχαριστούμενος μὲ *Panem* καὶ *Circenses*, τὸ δηλητήριον τοῦτο, τὸ καταστρέψαν τὸν στόμαχον αὐτοῦ, ἐξαντλήσαν τὸν φυσικὸν καὶ ἠθικὸν αὐτοῦ ὀργανισμόν καὶ ὀδηγήσαν αὐτὸν εἰς τὴν κατάπτωσιν, εἰς τὸν ἄδοξον θάνατον ἐπὶ τέλους. Ἦσαν ἐλεύθεροι αἱ πολιτεῖαι τῆς Ἰταλίας περὶ τὰ τέλη τῆς Ἀναγεννήσεως, ὅποτε ἐφυλλορρόουν ἐν πρὸς ἐν τὰ εὐδῶδη ἐκεῖνα ἄνθεμα τοῦ στέμματος τῆς πιπτούσης χερσονήσου ὑπὸ τὴν δηλητηριώδη πνοὴν τῶν Βοργιῶν, τοῦ πιαπισμοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἠθικῶν ἐπιδρομῶν καὶ σφαγιαστῶν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ ἀνεξαρτησίας. Ἐφρονεῖ ἑαυτὸν ἐλεύθερον ὁ γαλλικὸς λαὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ τρόμου δίκην ματικῆς Πυθίας ἀξίων ν' ἀποκαλύψῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὰ δίκαια αὐτῆς, καὶ ἐν τούτοις ἦτο δούλος ἀγρίων παθῶν, ἄθυρμα τῶν συγχρόνων δη-

μαγωγῶν, αἱ δὲ ἡμέραι ἐκεῖναι ἀποτελοῦσι τὰς ζοφερώτερας ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ σελίδας.

Ὁ λαὸς ὁ στερούμενος πνευματικῆς ἀναπτύξεως, στερεῖται καὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας: καὶ ἂν δὲν εἶναι δούλος ἑτέρου τινὸς κυρίου, εἶναι δούλος ἑαυτοῦ, δούλος τῶν παθῶν του. Ὁ Ὅμηρος λέγει:

«Ἥμισυ γὰρ τ' ἀρετῆς ἀποαίνονται εὐρύοπα Ζεὺς
ἀνέρος, εὐτ' ἂν μιν κατὰ δούλιον ἡμᾶρ ἔλθῃν.»¹

οὐδέποτε παρίσταται κίνδυνος σοβαρώτερος διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἠθικότητα τῶν ἐθνῶν, οἷος ὅπταν ἀμαθῆς ὄχλος, ἀγνοῶν ν' ἀρθῇ ὑπεράνω τῶν προλήψεων καὶ τῶν παθῶν αὐτοῦ, ἀξιοὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν βούλησιν αὐτοῦ εἰς τὴν κοινωνίαν. Ὅργανον τοῦ ἐπιτηδαιοτάτου τῶν δημαγωγῶν, λατρῶων τὸ ἴδιον εἶδωλον, ὡς ὁ φαντασιοκόπος τοῦ ἀρχαίου μύθου, ὁ ἐρασθεὶς τῆς ἰδίας εἰκόνας, παραφρονεῖ ἐπὶ τέλους: καὶ τότε τελεῖ, ἐν ὀνόματι ἀείπτου τῆς ἐλευθερίας, τὰς παρεκτροπὰς ἐκείνας τῆς μαρτίας καὶ τῆς ἀπονοίας, αἵτινες ἐξαντλοῦσαι τὸν κοινωνικὸν αὐτοῦ ὀργανισμόν, θέλουσιν ὀδηγήσει αὐτὸν θάσσον ἢ βράδιον εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν— εἰς τὴν δουλείαν. Μὴ δὲν εἶναι τοιαύτη ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἐκβάσις ὄλων τῶν παρεκτροπῶν καὶ τῶν καταχρήσεων τῆς ἐλευθερίας;

Ἡ ἀνατροπὴ εἶναι ἀποκάλυψις, εἶπεν ὁ Λέσσιγγ: καὶ ἐν τῇ φράσει ταύτῃ περιλαμβάνεται ἐν ὀλίγοις πλήρης ἡ ἔννοια τῆς πνευματικῆς ἐκείνης κινήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἥτις προοιμισθεῖσα διὰ τῆς Ἀναγεννήσεως, διατυπωθεῖσα κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ κοινωνίᾳ, ἔρριψε τὸν σπέρρον τῆς ζωῆς καὶ τῆς γονιμότητος ἐν τῇ πάλῃ τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, παρήγαγε τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν, ὅσημέραι δὲ θοιαμβεύουσα, τείνει νὰ δημιουργήσῃ τὴν κοινωνίαν ἐπὶ βάσεων εὐρυτέρων καὶ ἀσφαλεστέων. Ἡ μεριμνώσα ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ μέλλοντος αὐτῆς πολιτεία ἐπὶ ποιῆθ' ὀφείλει νὰ μὴ ὀλιγωρήσῃ τῆς ἀληθείας ταύτης. Ἡ δύναμις ἑνὸς λαοῦ δὲν ἀπορρέει ἀπὸ τῆς φυσικῆς, ἀλλ' ἰδίως καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτοῦ ζωῆς καὶ υγείας, ἥτις μόνον διὰ τῆς καταλλήλου ἀνατροφῆς καὶ παιδείας ἐπιτυγχάνεται καὶ κρατύνεται. Δὲν εἶχεν ἄδικον ὁ Λαϊβνίτιος, διατυπῶν τὴν εὐγενῆ καὶ μεγαλόφρονα ἐκείνην σκέψιν: *Δότε μοι κατάλληλον σύστημα δημοτικῆς παιδεύσεως, καὶ ὑπόσχομαι ἐν μίᾳ γενεᾷ ν' ἀναγεννήσω σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα!*

Γ.

Ἡ ἐλευθερία, ἡ ἰσότης, ἡ κυριαρχία τοῦ λαοῦ φαίνονται πραγματουμέναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ διὰ τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας. Δι' αὐτῆς διατυπῶνται ἡ ἔκφρασις τῆς βουλήσεως τῆς ὀλομελείας τοῦ λαοῦ περὶ τῶν ἐλάχιστων ἠθικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν προβλημάτων, τῶν ἐνδιαφερόντων τὸν κοινωνικὸν διάκοσμον.

Ἡ καθολικὴ ψηφοφορία λειτουργεῖ κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ πολιτειακῷ τύπῳ τῆς δημοκρατίας. Ὅπου ὁ λαὸς λαμβάνει τὴν πρωτοβουλίαν ἐν τῇ κυβερνήσει τῆς χώρας, ἥτις ἀπορρέει ἀπὸ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ καὶ τῆς βουλήσεως, ἡ πολιτεία ἐκείνη δὲν δύναται ἢ νὰ ἐκφράζη τὰς τάσεις, τὰ ἰδεώδη καὶ τοὺς τύπους τῆς ὀλομελείας τοῦ ἔθνους. Ὁ δὲ πολιτειακὸς οὗτος τύπος, οὗ τὴν πραγμάτων ἐπιζητεῖ ἡ πολιτικὴ τῶν νεωτέρων λαῶν ἐργασία — κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς πολιτικὰς θεωρίας τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν μέσων αἰώνων — εἶναι ἡ ἀνάλογος καὶ ἐξ ἴσου συμμετοχὴ πάντων εἰς τὰ τῆς πολιτείας. Ἀλλ' ἡ πολιτεία, ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτῆς ἐννοίᾳ, ὀφείλει νὰ ἦναι ἡ καθολικωτάτη καὶ γνησιωτάτη διατύπωσις τῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος. Ἐὰν δὲ ἡ δημοκρατικὴ πολιτεία εἶναι ὁ ἀληθέστερος τῆς πολιτείας τύπος, διὰ τοῦ τύπου τούτου ὀφείλει νὰ ἐκφράζηται ἀναμφιβόλως ἅπανα ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πνευματικότης τῆς κοινωνίας, τῆς ὁποίας διατελεῖ ἡ ὑψίστη ἔκφρασις. Πῶς λοιπὸν δύναται νὰ κατορθωθῇ τοῦτο, ὅταν ἡ κοινωνία, ὅταν ὁ παράγων αὐτῆς λαὸς στέρηται τῶν προσόντων ἐκείνων, ἅτινα συγκεντρούμενα ἐπὶ τὸ αὐτό, ἀποτελοῦσι τὴν τελειότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν, ἥτις ἀπαιτεῖται πρὸς σχηματισμὸν πολιτείας, ἐκφραζούσης τὸ σύνολον τῶν ποικίλων ἠθικῶν στοιχείων, ἅτινα ἀπορρέουσιν ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἰδέας; Ἡ πολιτεία, εἶπεν ὁ Ἐγγελοσ, εἶναι ἡ ὑπερτάτη ἔκφρασις τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος, ἀλλὰ τότε αὕτη κατ' ἐξοχὴν πραγματοῦται, ὅταν τυγχάνῃ γνησίᾳ παράστασις τῆς ἐλευθέρου καὶ ἀνεξαρτήτου τοῦ ἀνθρώπου συνειδήσεως.

Ἐν μέσῳ τῆς ἀρχούσης σήμερον κοινωνικῆς συγχύσεως καὶ διαπάλης, φυσικῆς συνεπίσεως τῶν μεγάλων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἀναστατώσεων, αἵτινες ἐπὶ τοσούτον ἠλλοίωσαν τὸ καθεστῶς ἐν Εὐρώπῃ, νέα ἔθνα λογικὰ καὶ πολιτικὰ συστήματα παραγαγούσαι, ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη ὄφελε ν' ἀνησυχῆσῃ περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας. Ἄλλοτε ὁ ἠθικὸς κόσμος ἐθασίζετο ἐπὶ τῆς διπλῆς βάσεως τοῦ βωμοῦ καὶ τοῦ θρόνου· σήμερον δὲ ἀμφότεροι οὗτοι οἱ ὑποστάται τοῦ ἀρχαίου κοινωνικοῦ καθεστώτος συνετρίβησαν ἢ ἀνεστράφησαν ἢ παράδοσις κατέπεσαν

ἐν τῇ συνειδήσει τῆς κοινωνίας, ὁ δὲ λόγος ἀνεκνήρυχθη ὡς τὸ α καὶ τὸ ω τῆς κοινωνικῆς ὑπάρξεως, ὡς ἡ πανσθενὴς ἀρχὴ τῆς νέας δημιουργίας, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ ἀτομικότης ἀνακηρύσσεται καὶ διατυπῶνται ὡς ὁ σπουδαιότερος παράγων τοῦ νέου βίου τῆς ἀνθρωπότητος, ζητεῖται δὲ τίνι τρόπῳ ἡ ἀτομικότης αὕτη θ' ἀποτελεσθῆ τελεία, κοινωνικὸς τις ὡς οἶον τε καθ' ἑαυτὴν μικρόκοσμος. Ἡ ἀποκάλυψις τότε κατήρχετο ἄνωθεν, ἀπὸ τοῦ βωμοῦ, ἀπὸ τοῦ θρόνου, θεῖαν τὴν κλήσιν ἔχοντας, καὶ σήμερον ἀπορρέει ἀπὸ τῆς συνειδήσεως τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀτόμων. Ἡ ἐξῆψωσις λοιπὸν καὶ ἡ τελειοποίησις τῆς συνειδήσεως ταύτης ἔσται τὸ κύριον μέλημα, ὁ ὑπερτατος σκοπὸς τῆς νέας κοινωνίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Τίνι τρόπῳ θέλει τελεσθῆ τοῦτο; ἰδοὺ τὸ ζήτημα.

Ἡ δημοκρατία, ὡς πολιτειακὸς τύπος ἐν τῇ νεωτέρᾳ κοινωνίᾳ, δὲν εἶναι φράσις, εἶναι ἀλήθεια, ὀσημέραι διατρανουμένη ἀπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Ὅποια ἀπελπισία ἀφ' ἐνός, ὁποῖος ἐνθουσιασμός ἀφ' ἑτέρου κατέλαβε τὴν σκέψιν τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν δημοσιολόγων, ἀρχομένου τοῦ αἰῶνος τούτου! Οἱ μὲν κατηράσθησαν καὶ ἀνεθεμάτισαν τὸ πνεῦμα τοῦτο τῶν νεωτέρων χρόνων, πνεῦμα καταστροφῆς καὶ ἐρημώσεως, καὶ ἐζήτησαν νὰ ἐπαναγάγῃσι τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τοὺς παλαιοὺς τύπους, εἰς τὸν ἄρχαῖον βίον· ἄλλοι πάλιν, ἐκπλαγέντες ἐκ τοῦ μεγαλοπρεποῦς θεάματος, ἐκλίναν τὸ γόνυ πρὸ τοῦ ἀνατέλλοντος νέου εἰδώλου, καὶ ἐθεοποίησαν αὐτὸ μέχρι φανατισμοῦ, παραπλανηθέντες ἐπὶ τέλους εἰς ἀδιεξίτητους ἀτραποὺς μυστικῆς λατρείας. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἀντιθέσεως καὶ τῆς πάλης ταύτης ἀμφοτέρων τῶν ἀπόψεων ἤρξατο ἀνατέλλουσα καὶ καταφαινόμενη ἡ ἀλήθεια. Ἡ δημοκρατία εἶναι γεγονός· ἀλλ' ἐὰν ἐν τῇ φυσικῇ αὐτῆς καταστάσει ὁμοιάζει πρὸς πολυκέφαλον θηρίον, ἀδυνατοῦν νὰ συλλάβῃ ὠρισμένην τινὰ σκέψιν ἢ τύπον πρὸς πραγμάτων, ὀργανωμένη, ἠθικὸν σῶμα ἀποτελοῦσα, δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ τὸν προορισμὸν αὐτῆς ἀνευ ματαίων ἀνατροπῶν καὶ ἁλλοιώσεων.

Ἡ ἰδέα αὕτη, ἥτις ἐπραγματοῦτο ἤδη ἐν τῇ ὑπερωκεανείῳ μεγάλῃ τοῦ νέου κόσμου δημοκρατίᾳ, ἦτο μονονοῦχι ἀγνωστος ἐν τῇ γηραιᾷ Εὐρώπῃ, ἡ κατὰ θεορίαν μόνον, ναυαγήσασα πολλὰκις ἐν τῇ ἐφαρμογῇ καὶ ἀναμένουσα τὸν ἄνδρα, ὅστις ἐμελλε νὰ καταστήσῃ αὐτὴν προσιτὴν καὶ καταληπτὴν ἐν τῇ νεωτέρᾳ κοινωνικῇ ἐπιστήμῃ.

Ἐν ἔτει 1830 εἶχεν ἠττηθῆ ἐκ νέου τὸ ἀρχαῖον καθεστῶς ἐν Γαλλίᾳ. Τὸ δημοκρατικὸν ρεῦμα, τολμηρὸν καὶ ἀκάθεκτον ἐπὶ τῷ νέῳ θριάμβῳ του, ἤρξατο ἀπειλοῦν νὰ κατακλύσῃ ὑπὸ τὰ κύματα του πάντα θεσμόν, πᾶσαν ἠθικὴν ἀρχὴν, ἥτις ἐφαίνετο καθ' οἰονδήποτε τρόπον συνδεομένη

μετά τοῦ ἀρχαίου καθεστώτος. Κραυγαὶ θριάμβου ἀφ' ἑνός, φοίτης καὶ ἀπελπισμοῦ ἀφ' ἑτέρου συνέχουν ἐπὶ μᾶλλον ἢ διελεύκαινον τὴν ἀμφίβωλον καὶ σκιερὰν ὄψιν τῶν ἐπιπροσπούτων ἐν τῇ κοινωνίᾳ προβλημάτων.

Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει πραγμάτων νέος τις ἀνὴρ ἀπεβιβάζετο ἐκ Γαλλίας εἰς Ἀμερικὴν, ἥτις ἀπὸ δεκαετηρίδων ἤδη δημοκρατουμένη, παρείχε τὸ μοναδικὸν παράδειγμα ἐν τῇ ἱστορίᾳ μεγάλης πολιτείας ὑπὸ δημοκρατικούς θεσμούς διαδιούσης, χωρὶς ἐπικείμενός τις κίνδυνος νὰ ἐπαπειλῇ τὸ μέλλον αὐτῆς· τρόφιμος τῆς συγχρόνου φιλοσοφικῆς παιδείσεως, βαθὺς τὸν νοῦν καὶ ανεξάρτητος τὸ φρόνημα ὁ Ἀλέξιος Τοκβίλλος — διότι οὗτος ἦτο ὁ νέος ἀνὴρ, ὁ φεύγων τοὺς γηραιούς καὶ μηδὲν λέγοντας νεοὺς τῆς εὐρωπαϊκῆς σοφίας, παρ' ὧν οὐδὲν ἠδύνατο νὰ διδαχθῆ, μεθ' ὅλην τὴν πείραν τῶν αἰῶνων καὶ τῆς ἱστορίας, ἵνα μελετήσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ μέλλοντος τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας εἰς τὰ παρθενικά δάση καὶ τὰς ἀρτιγενεῖς κοινωνίας τοῦ νέου κόσμου — ἥμισυ ἀνησυχῶν διὰ τὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, διὰ τὴν ἀρχούσαν ἐν αὐτῇ σύγχυσιν, δὲν ἀπηλίπισθη ἐπὶ τῇ φαινομενικῇ ταύτῃ ἀπειλῇ τῆς νέας ἰδέας· ἐσκέπτετο ἀναμφιβόλως ὅτι πᾶσα νέα ἀρχὴ, κατὰ πρῶτον ἐμφανίζομένη ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν εἶναι ἀπόλυτος ἔκφρασις τελειότητος· ὡς ἐκ τῆς φύσεως δ' αὐτῆς μετέχει ἀγαθοῦ τινος καὶ πονηροῦ· ἀπόκειται λοιπὸν εἰς τὸν ἀνθρώπινον λόγον νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ πρώτου καὶ τὴν μείωσιν τοῦ δευτέρου· ἡ ἀνάπτυξις ἄρα, ἡ ἠθικὴ διαπαιδαγωγία τῆς κοινωνίας ὀφείλει νὰ ἦναι ἡ μελέτη τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, τὸ α καὶ τὸ ω τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας· ἐκ τοῦ ἀποκλειστικοῦ θριάμβου δημοκρατίας, ἀδιοργάνωτου, ἀκατασκευάστου, ὑπ' ἐνστικτῶν μᾶλλον ἀγομένης ἢ ὑπὸ τοῦ λόγου, δὲν κινδυνεύει μόνον ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία, ὑποκειμένη εἰς τὰς ἰδιοτρόπους μεταβολὰς ἀγνοούσης πλειονοψηφίας, μεταβαλλομένης ἐν τῇ ἐλαχίστῃ μεταβολῇ τῆς κοινωνικῆς ἀτμοσφαιρας.

Ὁ Τοκβίλλος, κατόπιν ἐμβριθοῦς μελέτης τῆς μεγάλης δημοκρατίας, κατέληγεν εἰς τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα: «Παίδευσις τῆς δημοκρατίας, ἐμφύχουσις εἰς δυνατὸν τῶν πεποιθήσεων αὐτῆς, ἐξαγνισμὸς τῶν ἠθῶν αὐτῆς, διαρρύθμισις τῶν κινήσεών της, βαθμιαία ὑποκατάστασις τῆς ἐπιστήμης τῶν πραγμάτων εἰς τὴν ἀπειρίαν αὐτῆς, τῆς γνώσεως τῶν ἀληθῶν συμφερόντων εἰς τὰ τυφλὰ ἰνστικτὰ της, ἐφαρμογὴ καταλλήλων τῶν καιρῶν καὶ τῶν τόπων κυβερνήσεως, τροποποιήσις αὐτῆς κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ τοὺς ἀνθρώπους· τοιοῦτον τυγχάνει τὸ πρῶτον τῶν καθηκόντων,

τὸ ἐπιβαλλόμενον κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν εἰς τοὺς διευθύνοντας τὰς κοινωνίας».

«Διὰ κόσμον ὄλως νέον παρίσταται χρεῖα νέας πολιτικῆς ἐπιστήμης.»¹ Ταύτην δὲ τὴν νέαν πολιτικὴν ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν συνελάμβανεν ὁ ἀποδημητῆς Εὐρωπαῖος ἐν τῇ ἀρτιγενεῖ καὶ σφριγώσῃ δημοκρατίᾳ τοῦ νέου κόσμου, διετύπου ἐπανελθὼν εἰς Γαλλίαν ἐν κλασικῷ συγγράμματι: *La démocratie en Amérique*, ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ὁποίου ἀληθῶς ἀρχεται νέα περίοδος ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ τῆς Εὐρώπης.

Ὁ μέγιστος τῶν κινδύνων τῆς δημοκρατίας, ἐσκέπτετο ὁ συγγραφεύς, εἶναι ἡ ἐξασθένεσις καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς ἀνθρωπίνης ἀτομικότητος· ὑπάρχει τις ἀληθῶς δόσις φθόνου καὶ ζήλοτυπίας ἐν τῇ δημοκρατικῇ ἰδέᾳ, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ διεκφυγῇ τὴν σώφρονα προσοχὴν τοῦ ἐμβριθοῦς παρτηρητοῦ· μόνη δὲ ἡ ἐκπαίδευσις—ὁ ἠθικὸς οὗτος ἐξαγνισμὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως—δύναται νὰ κρατύνῃ τὸ αἶσθημα τῆς γενναιοφροσύνης καὶ τῆς ἠθικότητος, ἐνῶ τούναντίον ἡ ἔλλειψις αὐτῆς, ἡ ἀδιαφορία, ἐπιφέρει θανάσιμον ψυχὸς εἰς τὸν νοῦν καὶ εἰς τὴν καρδίαν, ἐγκυμονοῦσα καὶ προάγουσα τὸν ἀπελπισμὸν καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτοκτονίαν τῶν ἀτόμων, τῶν κοινωνιῶν ἐπὶ τέλους.

Mens agitatur molem· ἄνευ τῆς πνευματικῆς ἐξάρσεως τοῦ λαοῦ οὐδὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ γενναῖον καὶ μέγα. Ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις, κρατύνουσα τὴν ἀνθρωπίνην ἀτομικότητα, ἐξευγενίζει αὐτήν, ἐξεγείρουσα ἀπὸ τῆς ταπεινῆς ἀπόψεως τοῦ βίου εἰς τὴν καθαρὰν ἀτμόσφαιραν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ· ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς ταύτης σκοπιᾶς τῶν ὄντων δεκινύουσα εἰς τὸν ἀνθρώπον τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ εἰμαρμένην, οὐδεμίαν θυσίαν θέλει ἐπιβάλλει αὐτῷ· τιθεμένη δὲ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀτομικότητα ἀσφαλῆ καὶ ἰσχυρὰν βᾶσιν τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ζωῆς καὶ ὑπάρξεως, θέλει καταστήσει αὐτὸν ἐξοχον ἀνθρώπον καὶ πολίτην, ἀπολαμβάνουσα τὴν ὑπακοὴν ἐκείνην, ἥτις, καθαρὸν τυγχάνουσα ἀποτέλεσμα τῶν πεποιθήσεών του, δὲν εἶναι τυφλὴ μόνον ὑποταγή, ἀλλὰ φωτεινὴ ἀντίληψις καὶ συνείδησις τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Τὰς ἀρχὰς ταύτας ἔτεινε πραγματοποιῶσα ἡ Ἀμερικὴ, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ μήτηρ αὐτῆς ἐν τῷ πολιτισμῷ Εὐρώπῃ ἐσκέπτετο ἔτι περὶ ἀπολύτων συστημάτων καὶ τρόπων ὁργάνωσεως τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας, πρὶν ἢ εἰσεῖτι προβῆ εἰς τὴν λύσιν ἐτέρων, μᾶλλον κατεπειγόντων προβλημάτων. «Ὅτι ἡ ἐν Εὐρώπῃ ἐπιστήμη, ἄλλοτε μὲν ὀπισθοδρομικὴ, ἄλλοτε δὲ ριζοσπαστικὴ ἠγνόει νὰ διατυπώσῃ ἀρκούντως, ἐλάμβανε χώραν καὶ ὑπόστα-

¹ *Dela Démocratie en Amérique — Introduction.*

σιν ἐν τῇ νεορᾷ δημοκρατίᾳ, ἥτις μόλις ἀναδύσασα ἀπὸ τῶν παρθένων αὐτῆς δασῶν, προτίθετο τύπος καὶ διδάσκαλος ἐθνῶν γεγρακότων ἤδη καὶ ἐν τῇ πείρᾳ καὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ.

Ἡ πρώτη ἀρχή, ἐφ' ἧς ὀφείλει νὰ βασιζῆται πᾶσα κοινωνία, εἶναι ἡ τάσις πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ἐν σπέρματι ὑφισταμένων στοιχείων τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ αὐτῶν πλούτου. Παρῆλθεν ἡ ἐποχή, καθ' ἣν ὀξυδερκῆς πολιτικός ἀνὴρ, οἷος ὁ Ριχελιεύς, ἠδύνατο νὰ γράφῃ ὡς ἐξῆς ἐν τῇ πολυκρότῳ αὐτοῦ πολιτικῇ δικθῆκῃ: «ἐάν οἱ λαοὶ ἦσαν λίαν εὐδαίμονες, ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον νὰ κρατηθῶσιν ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ καθήκοντός των· βᾶσις δ' αὐτῶν εἶναι, ὅτι ἔχοντες γνώσεις ὀλιγοτέρας τῶν ἄλλων τῆς κοινωνίας τάξεων, πολλῶ μάλλον ἀνεπτυγμένων καὶ πεπαιδευμένων, ἂν δὲν ἤθελον περιορισθῆ ὑπὸ τινος ἀνάγκης, δυσχερῶς ἤθελον διαμείνει ἐντὸς τῶν ὁρίων, τῶν ὑπὸ τῆς λογικῆς καὶ τῶν νόμων προδιαγεγραμμένων αὐτοῖς.»¹

Ἐν ἐλευθερᾷ κοινωνίᾳ ἡ καθολικὴ ἐκπαίδευσις εἶναι ἡ ζωοποιὸς βροχή, ἡ μέλλουσα νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν νέαν βλάστησιν καὶ καρπόφορίαν σοφῶς ὀργανωμένη κοινωνία ὀφείλει ὑπὲρ πᾶν ἄλλο νὰ προαγάγῃ τὴν δημοσίαν ἀνάπτυξιν, τὴν τοσοῦτον ἐξείρουσαν τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα, τὴν τοσοῦτον κρατύνουσαν τὰς πνευματικὰς δυνάμεις, ἀποκαλύπτουσαν δὲ νέας ἰδέας καὶ νέους κόσμους. Κοινωνία ἀνεχομένη τὴν ἀπαιδευσίαν, καθίσταται ἔνοχος ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτοκτονίας· ἡ δὲ πρὸν ἔχει ἐπέλθει θάσσαν ἢ βράδιον. Ἡ πολιτεία ὀφείλει νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν παιδευσὶν τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, ὡς ἐξασφαλίζει καὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῶν. . . . Ἐκεῖνο τὸ παιδίον τῶν ἀγρῶν ἢ τῆς ταπεινοτάτης κοινωνικῆς καταστάσεως, ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ ὁποίου ἀκτινοβολεῖ ἡ θεῖα ἐκλαμψὶς δημιουργικῆς τινος ἰδέας, τίς οἶδεν εἰς οἶαν ἀφάνειαν, εἰς οἶαν λήθην εἶναι προωρισμένον! μάτην ἐτάραξαν τοὺς ὕπνους αὐτοῦ μυστικά, θεσπέσια ὄνειρα συγκεχυμένου μέλλοντος· εἶναι πεπρωμένον ν' ἀποθάνῃ ἐν ἀφανείᾳ, καὶ ὅμως θὰ ἦτο ἔξοχόν τι σημεῖον ἐν τῇ τέχνῃ, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἐφευρετικὴ τις καὶ ῥηξικέλευθος διάνοια, ἂν ἐτύχανε τῆς ἀποχρώσεως ἐκπαίδευσως, ἥτις ἤθελε παρᾶσχει ἀναμφιβόλως πτέρυγας εἰς τὴν φαντασίαν αὐτοῦ καὶ τὴν σκέψιν. . . Οὕτως ἔλλειψαι ἐκπαίδευσως τὰ ἐνυπάρχοντα σπέρματα τῆς μεγαλοφυΐας ἐμαράνθησαν ὑπὸ τὸν παγετὸν τῆς ἀπαιδευσίας, ἡ δὲ κοινωνία ἐστερήθη ἀνδρῶς, ὅστις ἤθελεν ἴσως διαχαράξαι νέας τρίβους καὶ ἀνακαλύψει νέους δρίζοντας ἐκπολιτευτικῆς ἐργασίας.

¹ Richelieu, Testament politique I Sect. Y. du Peuple.

(Ἔπεται συνέχεια).

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΛΑΟΥ.

9.

Ἡ δοκιμὴ τοῦ Σταυροῦ.

(Συνέχεια καὶ τέλος.)

Ἐν τῷ Ζ' φυλλαδίῳ τοῦ «Πλάτωνος» ὑπεδείξαμεν τὸν τρόπον, δι' οὗ οἱ ἔραστοι τῆς δοκιμῆς ταύτης ἐφαρμόζουσιν αὐτήν, ὡς ἂν θέλωσι νὰ βεβαιωθῶσι περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ ὀλικοῦ γινομένου οἰαζόμενοι πράξεως τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν.

Ἦδη δὲ θέλομεν ἀποδείξει ἐμπράκτως, ὅτι ἡ δοκιμὴ αὕτη οὐδόλως δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν διὰ τῆς ἀριθμητικῆς ἐπιδικωμένον σκοπὸν, καθ' ὅσον ὁμοιάζει τὴν ἀνευ κέντρου περιφέρειαν.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἑκατομύρια πράξεων πολλαπλασιασμοῦ, ἐάν ἐκτελεσθῶσιν ὀρθῶς, καὶ ἡ δοκιμὴ θὰ βεβαίωσιν κατ' ἀμφοτέρους τοὺς τρόπους τὸ μὴ ἐσφαλμένον τοῦ γινομένου.

Ἄλλ' ἐάν τις ἐξ ἀπροσεξίας (ὡς συνήθως συμβαίνει), παραλείψῃ πολλαπλασίον τι τοῦ θ' μεγαλύτερον ἢ μικρότερον, ἢ καὶ σκοπίμως μεταθέσῃ ψηφία τινὰ τῶν παραγόντων ἢ τοῦ τελικοῦ γινομένου, καὶ ἀντ' αὐτῶν θέσῃ ἕτερα, ἀποτελοῦντα τὸ ἄθροισμα τῶν ἀφαιρεθέντων, ἡ δοκιμὴ πάλιν θέλει ἐμφανίζει, ὅτι οὐδὲν σφάλμα ὑπάρχει ἐν τῇ πράξει.

Ἀγοράζομεν π. χ. 85 ὀκάδας ζαχαρώς πρὸς 1 δραχμὴν καὶ 65 λεπτὰ ἐκάστην ὀκάν· κατὰ τὴν πληρωμὴν ὅμως, ὁ μὲν παντοπώλης ζητεῖ δραχ. 140 καὶ 25/100, ἡμεῖς δ' ἀπαντῶμεν, ὅτι μόνον δραχ. 124 καὶ 05 πρέπει νὰ τῷ πληρώσωμεν, διότι τοιαύτη εἶναι ἡ ὀλικὴ ἀξία κατὰ τὸν λογαριασμὸν μας.

Ἄλλ' ἐπιμένον ὁ παντοπώλης, προτείνει, ἵνα ἐκτελέσωμεν καὶ τὴν δοκιμὴν τοῦ σταυροῦ, ἥτις θὰ ἐξαγάγῃ ἡμᾶς ἐκ τῆς ἀπάτης.

Ἐκτελοῦντες δὲ τὴν δοκιμὴν κατὰ τὰ ἐπόμενα παραδείγματα,

Α'. 165	Β'. 165
85	85
825	825
4320	4320
440,25	424,05
3 3	3 3
43	43

παρατηροῦμεν μετ' ἐκπλήξεως, ὅτι ἀμφότεροι ἔχομεν δίκαιον, διότι ἡ δο-

κιμή αποδεικνύει, ότι οὐδὲν λάθος συνέβη κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως, ἂν καὶ ὑπάρχῃ πραγματικὴ διαφορά ἐν τῷ Β' παραδείγματι δραχ. 16 καὶ 20/00.

Ποῖον λοιπὸν ἐκ τῶν δύο γινομένων εἶναι ἀληθές; Τὸ ἐκ δραχ. 140 καὶ 25, ἢ τὸ ἐξ 124 καὶ 05.

Βεβαίως τὸ πρῶτον, διότι ἐφαρμόζοντες ἐπὶ τῶν ὀλικῶν γινομένων τῶν ἀνωτέρω πράξεων τὴν τῆς ἀριθμητικῆς δοκιμὴν ὡς ἀκολούθως,

Τῆς Α' πράξεως ὀλικῶν γινομένων	140 25		165
	8 25		85
	0		0
Τῆς Β' πράξεως ὀλικῶν γινομένων	124 05		165
	8 55		75
	30		

εὐραίσκουμεν (διὰ μὲν τῆς α. διαίρεσως) ὡς πηλίκον τὸν παράγοντα πολλαπλασιαστὴν 85, διὰ δὲ τῆς β' πηλίκον μὲν 75 καὶ κατάλοιπον 30.

Ἐν τούτοις ἡ διὰ τοῦ θ δοκιμὴ δὲλοι, ὅτι οὐδὲν σφάλμα συνέβη ἐν τῇ ἀρχικῇ πράξει!!

Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐνταῦθα δὲν πρόκειται, ἵνα ἐξετάσωμεν λεπτομερῶς τὰ αἰτιατὰ τῆς ταιαύτης διαφορᾶς (καθ' ὅτι δὲν προτιθέμεθα νὰ διδάξωμεν θεωρίαν), ἀλλὰ νὰ πείσωμεν τοὺς ἐνθέρμους ζηλωτάς, οἵτινες ἐν τῇ ἀπλοϊκότητι τῶν ἐπιμένουσιν εἰς τὴν ἀχρονολόγητον ἢ καὶ μεσαιωνικὴν (ἴσως) ταύτην κληρονομίαν, ἀρκοῦμεθα εἰς τὴν παράθεσιν καὶ ἑτέρων παραδειγμάτων.

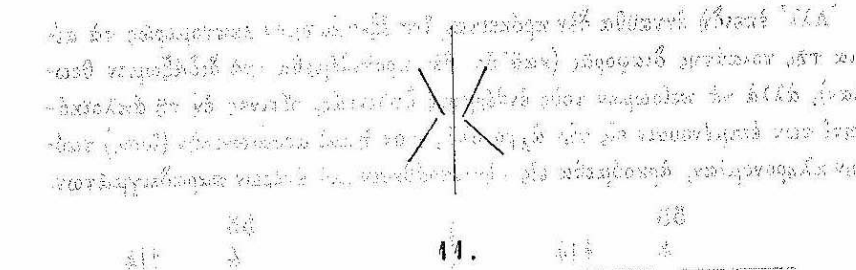
55	4	1/4	55	4	1/4
220	4/4		340	4/4	
735			735		
62			62		
4470			4470		
4410	6/3		4410	6/3	
45570	8/3		55470	8/3	
234			234		
9	0/0		54		
24 06	0/0		936		
			4470	0/0	
			42636	0/0	

Τέλος ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων ἐξάγεται, ὅτι ἡ δοκιμὴ τοῦ θ ἢ τοῦ σταυροῦ παρέχει μόνον μικρὰν τινα εὐκολίαν εἰς τὸν δυνάμενον νὰ προσθέτῃ καὶ ἀφαιρῇ εὐχερῶς, ἐνῶ, ἐὰν μεταχειρισθῇ τὸν τῆς ἀριθμητικῆς τρόπον ἢ ἀ δυσκολευθῇ κατὰ τι διακιρῶν πολυψηφίους ἀριθμούς· πολλάκις δὲ θὰ εὐρεθῇ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπαναλαμβάνῃ καὶ ἐκ δευτέρου τὴν διαίρεσιν μὴ πῶς συνέβη καὶ εἰς αὐτὴν λάθος.

Ἄλλὰ χάριν ἀπλῆς τινος καὶ ἀσημάντου εὐκολίας (ἥτις δύναται νὰ ἐπιφέρῃ ἐπαισθητὰς ζημίας εἰς τὰς ἐμπορικὰς ἰδίως λιψοδοσίας), φρονοῦμεν, ὅτι δὲν εἶναι συμφέρον, ἵνα μὴ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν (ἐν τοῖς ἐμπορικοῖς λ/σμοῖς) ὁ ἐπὶ μαθηματικῆς τῶ ὄντι ἀληθείας στηριζόμενος ἀριθμητικὸς τρόπος, δι' οὗ, ὡς γνωστόν, ἅμα εὐρεθῇ ὁ εἰς τῶν παραγόντων ὡς πηλίκον, ἢ πράξις ἐξετελέσθη ὀρθῶς.

10.

Τίνας ἀριθμοὺς πρέπει νὰ θέσῃ τις εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ἐπομένου σχήματος, ὅπως ἐκ τριῶν πολλαπλασιασμάτων εὐρεθῇ τρις τὸ αὐτὸ γινόμενον, ἥτοι ὁ ἀριθμὸς 105;

Ποῖον πρᾶγμα θέτομεν ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ λέγομεν «κόψα», ἀλλὰ δὲν τρώγεται, καὶ τὸ ὅποῖον ἀποκαθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον πλούσιον καὶ πένητα συγχρόνως;

12.

Ἡ ἔλλειψις ἡμῶν θὰ ἦναι μοναδικὸν σημεῖον, διότι θὰ ἐκλείψωσι καὶ τ' ἅγια τῶν ἁγίων!

13.

Εἰσελθὼν τις εἰς κήπον ἔκοψε μῆλα, ἅτινα καὶ διένειμε κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον· εἰς μὲν τὸν πρῶτον φύλακα (τοῦ κήπου) ἔδωκε τὰ ἡμίση καὶ τὸ ἡμισὺ ἐπὶ τοῦ ἐνὸς μῆλου, εἰς δὲ τὸν δεῦτερον τὰ ἡμίση τῶν μεινάντων

και το ημισυ ενός μήλου και εις τον τρίτον τα ημιση των λοιπων ως και το ημισυ ενός μήλου απέμεινε δε αυτώ εν μόνον μήλον.

Πόσα μήλα έκοψε το δλον, αφού εν και μόνον είχαν, όταν εξήλθε;

N. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ.

ΑΥΣΙΣ

Των εν τῷ ΙΑ'. φυλλαδίῳ ζητημάτων.

Του 6

1 + 8 =

9,999

9+9+9+9=36

4+2+3+4+5+6+7+8=36

5 + 4 =

8.

Την συντήρησιν των γονέων και των τέκνων του.

ΩΡΕΑΙ ΒΙΒΛΙΩΝ

Εις την βιβλιοθήκη του Συλλόγου.

Εκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆ Καθηγητῆς τῶν φιλοσοφικῶν και τῆς γεν. ἱστορίας κ. Ι. Δ. Ἀριστοκλῆς ἀπέστειλε διὰ τῶν βιβλιοπωλῶν Ἀδελφῶν Δεπάστα τὰ ἐξῆς βιβλία: Ψυχολογίαν, Δοικίην, Χρηστομάθειαν τῶν Δημοτικῶν Σχολείων τευχος Α'. και τόμου

Β'. τευχ. Α' και Β'. Πραγματολογίαν, Μητρικὸν Ἐγκόλπιον, Ἐργοχειρα καλλιτεχνικά, Δοικιστικῆν, Νηπιαγωγικά, Παιδικὴν διδασκτικὴν, Πινακίδας καλλιτεχνικῶν ἔργοχειρῶν και Πινακίδας διδασκτικῶν παιδιῶν. Πάντα ταῦτα ἔργα τοῦ Συγγραφέως τούτου λίαν φιλοκάλως ἐκδεδομένα ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ὁ ἐνταῦθα διαμένων διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας κ. Περ. Γρηγοριάδης ὡσαύτως ἐδωρήσατο τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Συλλόγου δύο μὲν ἀντίτυπα τῆς ἐναισίμου διατριβῆς του «Περὶ τῶν μύθων παρὰ Πλάτωνι», ἐν Γοττίγγῃ ἐκδεδομένης και ἐν ἀντίτυπον βιβλίου ἐπιγραφομένου «Ἡ ἱερά μονὴ τοῦ Σινᾶ» ἐν Ἱερουσαλήμ. ἐκδεδομένον.

Και ὁ φιλολογικὸς Σύλλογος «Παρνασσός» ἐν τευχος τῶν «Πρακτικῶν τοῦ Συνεδρίου τῶν Συλλόγων».

ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν ἐπέμφθη ἡ «Στατιστικὴ τῆς Ἑλλάδος» περιέχουσα τὴν κίνησιν τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ βασιλείου κατὰ τὰ ἔτη 1874 ἕως 1877.

Κατὰ τὴν στατιστικὴν ἐντὸς τῆς τετραετίας ταύτης ἐγένοντο γάμοι μὲν 39,004, γεννήσεις δὲ 483,204 και θάνατοι 423,162 διδόντες ἀναλογίαν οἱ μὲν γάμοι 4 ἐπὶ 449 κατοίκων

καὶ δὲ γεννήσεις	4	»	31	»
και οἱ θάνατοι	1	»	47	»

Καθ' ἕκαστον δὲ τῶν ἐτῶν τούτων 1874—1877 ἡ ἀναλογία σημειοῦται ἐν τῷ τευχῇ ὡς ἐξῆς:

τοῦ ἔτους 1874	γάμοι	9,529	γεννήσεις	45,212	και θάνατοι	29,863
»	»	1875	»	40,250	»	30,936
»	»	1876	»	9,753	»	31,083
και »	»	1877	»	9,472	»	34,280

Ἐπὶ πληθυσμοῦ 1,457,894, συμπεριλαμβανομένων τῶν στρατιωτῶν και τῶν ναυτικῶν. Καὶ οἱ μὲν πλείονες γάμοι ἐγένοντο ἐν τοῖς Νομοῖς Ἀχατίας και Ἡλιδος και Ἀρκαδίας οἱ δὲ ἐλάττονες, ἐν τοῖς νομοῖς Κεφαλληνίας και Ζακύνθου.

Τελούονται δὲ οἱ γάμοι οἱ πλείονες, σχεδὸν σταθερῶς κατὰ τοὺς μῆνας Ἰανουάριον, Ἀπρίλιον, Οκτώβριον και Νοέμβριον οἱ δὲ ἐλάττονες κατὰ τοὺς μῆνας Μάρτιον κατὰ πρῶτιστον λόγον, Ἰούνιον, Αὐγουστον και Δεκέμβριον.

Οἱ θάνατοι δὲ κατὰ τὴν τετραετίαν συνέβησαν ἐν ἔτῳ 123,162 ἀτόμων, ἤτοι ἀνὰ 4 ἐπὶ 47 κατοίκων, ἢ 2, 22 ἐπὶ 100 κατοίκων.

οἱ πλείονες θάνατοι συνέβησαν ἐν τοῖς Νομοῖς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας καὶ Ἀχαΐας καὶ Ἡλίδος· οἱ δὲ ὀλιγώτεροι ἐν τῷ Νομῷ Κεφαλληνίας κατὰ πρόωτιστον λόγον καὶ ἐν τῷ Νομῷ Εὐβοίας κατὰ δεύτερον.

(Ἐκ τῆς «Στατιστικῆς τῆς Ἑλλάδος»).

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ.

Τοῖς κ. κ. ἐταίροις.

Κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς γενικῆς Συνελεύσεως τῆς 28 Αὐγούστου π. ε. «Οὐδεὶς τῶν ἐταίρων ἔχει τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι, ἐὰν μὴ καταθέσῃ πρὸ δεκαπέντε ἡμερῶν τοῦλάχιστον εἰς τὸ γραφεῖον ἀποδείξιν τοῦ Ταμίου τοῦ συλλόγου δηλοῦσαν ὅτι δὲν καθυστερεῖ τι. Ὡσαύτως δὲ στερεῖται τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι καὶ ὁ μὴ συμπληρώσας ἑξαμηνίαν ἀπὸ τῆς ἐγγραφῆς του.»

Κατ' ἀπόφασιν δὲ τοῦ διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ π. ε. «Οἱ καθυστεροῦντες συνδρομὰς τῶν πρὸς τὸν Σύλλογον δὲν δικαιοῦνται νὰ λαμβάνωσι τοῦ λοιποῦ τὸ περιοδικὸν τοῦ Συλλόγου «Πλάτωνα».